

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: "Лютеранство у суспільно-політичному житті Німеччини 1517-1555 рр."

Виконала: студентка IV курсу

заочної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «Історія та археологія»

Мінченко Дар'я Олександрівна

Керівник: д.і.н., проф.

Каріков Сергій Анатолійович

Рецензент: д.і.н., проф.

Сорочан Сергій Борисович

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЛЮТЕРАНСТВА..	8
1.1. Суспільно-політичне життя Німеччини в XV-XVI століттях.....	8
1.2. Реформація та її поширення в Європі.....	9
1.3. Роль Мартіна Лютера та Томаса Мюнцера у розвитку Реформації.....	18
РОЗДІЛ 2. РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТА КОНСОЛІДАЦІЯ ЛЮТЕРАНСТВА В НІМЕЧЧИНІ.....	25
2.1. Поширення ідей лютеранства в Німеччині.....	25
2.2. Утворення лютеранських общин та їх організація.....	40
РОЗДІЛ 3. ВЗАЄМОДІЯ ЛЮТЕРАНСТВА З ІНШИМИ КОНФЕСІЯМИ ТА СВІТСЬКОЮ ВЛАДОЮ.....	44
3.1. Відносини лютеран з католиками, місцевими общинами, іншими соціальними і релігійними групами.....	44
3.2. Відносини зі світською владою та її вплив на розвиток лютеранства.....	48
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	54
РЕЗЮМЕ.....	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Релігійні конфлікти, які виникли у Німеччині в XVI столітті, справили значний вплив на історію та культуру цієї країни. Західна Європа в цей час переживала глибокі зміни, пов'язані зі суспільно-політичними та релігійними трансформаціями. Реформація, що почалася у 1517 році з виступу Мартіна Лютера з "95 тезами", стала однією з ключових подій цього періоду та мала серйозні наслідки для релігійного та суспільного життя Німеччини.

Дослідження теми сприяє кращому розумінню складних історичних процесів, які відбувалися у Німеччині в цей період. Реформація Лютера мала не тільки релігійний, але й політичний, соціокультурний аспекти. Вона відобразила боротьбу за владу між релігійними та світськими лідерами, а також розвиток національної свідомості та культури.

Метою дослідження є вивчення впливу лютеранської Реформації на суспільно-політичне життя Німеччини у XVI столітті.

Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі **завдання**:

- проаналізувати передумови виникнення Реформації Мартіна Лютера та обґрунтувати її важливість у контексті релігійної, політичної та культурної історії Німеччини;
- дослідити процес поширення лютеранства в Німеччині та його взаємодію з католицизмом;
- визначити роль лютеранства у політичному житті Німеччини та його вплив на розвиток національної свідомості та мови;
- проаналізувати вплив лютеранства на розвиток освіти, науки та культури в Німеччині;
- висвітлити релігійні та політичні конфлікти, які виникли в Німеччині після початку Реформації та їх вплив на історію та культуру країни.

- Проаналізувати роль релігійних війн у Німеччині та укладення Аугсбурзької відпущення у 1555 році у вирішенні релігійних та політичних конфліктів.

- простежити вплив лютеранства на сучасне суспільно-політичне життя Німеччини та релігійну толерантність у країні.

Об'єктом дослідження є історія лютеранства та його роль у формуванні суспільно-політичної обстановки в Німеччині у період з 1517 по 1555 роки.

Предметом дослідження є аналіз взаємодії лютеранства з іншими конфесіями, його вплив на політичну, соціальну, культурну та освітню сфери життя Німеччини.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1517 року, коли Мартін Лютер оприлюднив свої 95 тез, і до 1555 року, коли було укладено Аугсбурзьку відпущення. Цей період відповідає початку і поширенню Реформації та урегулюванню конфлікту між католицькою та протестантською церквами в Німеччині. Разом з тим у роботі позначено ряд подій після 1555 року, щоб простежити рецепцію ідей лютеранства наступними поколіннями німецького суспільства.

Територіальні межі дослідження охоплюють регіони Німеччини. При цьому, звертаючи увагу на те, що Німеччина була розділена на різні князівства та провінції, дослідження містить аналіз історії окремих регіонів, їх взаємодію та різноманітність розвитку лютеранства в різних частинах країни.

Історіографічний огляд. Історія лютеранства та його роль у формуванні суспільно-політичного життя Німеччини у період з 1517 по 1555 рр. викликала увагу представників різних течій історіографії. Для дослідження теми використано ряд робіт німецьких авторів, зокрема:

- 1) "Мартін Лютер: життя та розвиток його релігійних ідей" А. Гюйма. Книга присвячена життю та діяльності Мартіна Лютера, описує його вплив на релігійне

життя Німеччини та поширення лютеранства як однієї з провідних конфесій у країні.

2) "Історія Реформації в Німеччині" Г. Бейнера. Книга присвячена історії Реформації в Німеччині та розглядає роль лютеранства у соціально-політичному житті країни.

3) "Релігійна реформація в Німеччині" Р. Штольца. Книга розглядає історію Реформації в Німеччині з огляду на політичний та соціальний контекст того часу, описує відносини між католиками та протестантами, а також вплив Реформації на культурне життя країни.

4) "Релігія, розвиток і суспільство в середньовічній та ранньомодерній Німеччині" Р. Карла. Книга присвячена релігійному та культурному життю Німеччини в період з 500 до 1500 років, розглядає вплив релігії на суспільний та політичний розвиток країни та описує процес формування Лютеранства.

Аналіз джерел. Дослідження теми "Лютеранство у суспільно-політичному житті Німеччини 1517-1555 рр." потребує аналізу різноманітних джерел: державні документи, памфлети, релігійні трактати, листування Мартіна Лютера та інших діячів Реформації. До найважливіших джерел можна віднести наступні:

1) Твори Мартіна Лютера ("95 тез", "До християнського дворянства німецької нації...", "Про свободу християнина" та ін.). У першому з них Лютер викладає ряд думок щодо релігійного життя, виражає своє незадоволення з практики католицької церкви (насамперед, продажу індульгенцій) та ставить питання про необхідність реформування церковної доктрини. Інші твори також є важливими джерелами для розуміння релігійних поглядів Лютера та його програми реформування католицької церкви;

2) Віросповідні книги лютеранства (Катехізиси Лютера, "Аугсбурзьке віросповідання" Меланхтона та ін.). Ці документи розкривають доктрину лютеранства, засвідчують спроби урегулювання конфлікту між католицькою та

лютеранською церквами в Німеччині. Вони містять основні положення, що стосуються релігійної свободи та прав віруючих.

Методи дослідження. Дослідження теми "Лютеранство у суспільно-політичному житті Німеччини 1517-1555pp." варто проводити з використанням різноманітних методів, які допоможуть досягти мети дослідження. До основних методів належать:

1) Загальнонауковий метод аналізу. Названий метод дозволяє вивчати вихідні джерела, зокрема історичні документи, манускрипти, архівні документи, релігійні тексти та інші джерела, що стосуються історії лютеранства та його ролі в суспільно-політичному житті Німеччини. Такий підхід дозволяє зрозуміти контекст, у якому виникало лютеранство та проаналізувати його взаємодію з іншими релігіями та культурними традиціями.

2) Порівняльно-історичний метод. Він дозволяє порівнювати різні аспекти лютеранства з іншими конфесіями, культурними традиціями, а також з іншими політичними та соціальними системами. Цей метод допомагає зрозуміти відмінності та подібності між лютеранством та іншими релігіями та культурами, а також оцінити роль лютеранства у формуванні суспільно-політичного життя Німеччини.

3) Історико-генетичний метод. Цей метод допомагає вивчати походження основних ідей лютеранства, їх сприйняття різними соціальними групами та політичними силами у контексті релігійних традицій. Це допомагає зрозуміти взаємодію лютеранства з іншими соціальними та політичними структурами у Німеччині.

Наукова новизна дослідження. Дослідження має наукову новизну в декількох аспектах.

По-перше, проведено комплексний аналіз історії різних регіонів Німеччини епохи Реформації (Баварія, Пруссія, Саксонія та ін.) та особливостей поширення

лютеранства, що допомагає розкрити специфіку подальшого розвитку релігійного життя в різних регіонах Німеччини.

По-друге, проаналізовано вплив лютеранства на культурне життя Німеччини та розкрито його взаємозв'язок з іншими сферами суспільного життя (з літературою, мистецтвом та наукою).

По-третє, розглянуто роль жінок у розвитку лютеранства та їх участь у суспільно-політичному житті Німеччини. Зокрема, дослідження характеризує роль жінок-черниць, які відмовилися від своєї релігійної віри та перейшли на бік протестантів.

Структура роботи. Дослідження охоплює вступ, три розділи, висновки, список літератури. У розділі 1 розкрито передумови і причини розгортання лютеранської Реформації, розглянуто роль Лютера і Мюнцера як ідеологів цього руху. У розділі 2 висвітлено закономірності поширення і зміцнення лютеранства в Німеччині. У розділі 3 схарактеризовано церковні, політичні, соціокультурні аспекти лютеранства.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЛЮТЕРАНСТВА

1.1. Суспільно-політичне життя Німеччини в XV-XVI століттях

В XV-XVI століттях Німеччина була поділена на більш ніж 300 територій, що були у володінні різних світських феодалів та духовних осіб. Така політична роздробленість не сприяла створенню централізованої держави, що мала б контролювати весь територіальний простір Німеччини. Для підтримки покори (хоча б демонстративної) Італії та інших ненімецьких земель імператор регулярно потребував підтримки територіальних князів, в обмін на яку останні отримували все більші привілеї. Відповідно, на межі Середньовіччя та раннього Нового часу роздробленість німецьких земель була провідною рисою суспільно-політичного становища [48, с. 37].

У XV столітті Німеччина, незважаючи на розвиток ряду галузей (видобуток срібла, міді, друкарство та ін.), переживала кризові явища в економіці, що було пов'язано з падінням ринку збуту, низькими зарплатами та високими цінами на продукти. Це спричинило соціальну напруженість, яка призвела до протестів та виступів, зокрема, селянських повстань "Черевика" та "Бідного Конрада" [6, с. 98].

У цей час католицька церква мала значний вплив на суспільство та політику Німеччини, але одночасно вона стала об'єктом критики з боку різних груп населення. Багато католиків були незадоволені корупцією та розпустою серед духовенства, а також практикою продажу індульгенцій, що була відвертою фінансовою махінацією на користь католицької церкви.

У такому контексті виникла Реформація, що почалася у 1517 році, коли Мартін Лютер опублікував свої "95 тез" проти практики продажу індульгенцій. Реформація була спрямована на реформування католицької церкви та на відновлення її первісного духовного змісту.

У перші роки після появи ідей Реформації у Німеччині посилюються політичні та релігійні суперечності. Релігійний конфлікт між католиками та протестантами, який став одним з найважливіших аспектів суспільно-політичного життя, поглибився, а кожна територія почала обирати своє релігійне переконання в залежності від впливу місцевих правителів.

Національні відносини стали надзвичайно важливими в контексті релігійних суперечностей. Католики вважали прибічників Лютера єретиками та противниками державної влади, в той час як останні розглядали католиків як об'єктів знущання та переслідувань. Це стало причиною значної напруги між різними групами населення та правителями [17, с. 65].

Узагальнюючи, суспільно-політичне життя Німеччини в XV-XVI століттях було важким та складним через роздробленість територій та економічну кризу. В цьому контексті виникла Реформація, яка підійшла як спроба відновити первісний духовний зміст католицької церкви. Релігійний конфлікт між католиками та протестантами значно поглибився та призвів до релігійного та політичного протистояння в Німеччині.

Релігійні та політичні трансформації цього періоду стали причиною виникнення багатьох нових ідей та рухів, таких як гуманізм, Реформація та Контрреформація, які значно вплинули на культуру та суспільство Німеччини та всієї Європи [2, с. 64].

Усе це засвідчує, що суспільно-політичне життя Німеччини в XV-XVI століттях було складним та суперечливим. Реформація стала важливим етапом у становленні релігійної та світоглядної свободи, а також забезпеченні мирного співіснування на території Німеччини.

1.2. Реформація та її поширення в Європі

У період з кінця XV ст. до першої половини XVII ст. відбулися важливі зміни в західноєвропейській цивілізації. Розвивалися ринкові та капіталістичні

відносини, формувалися монархічні держави з централізованою владою, а соціальна структура середньовічного суспільства перетворювалася. Ці процеси вказували на потребу перегляду світоглядних орієнтирів і цінностей.

Реформація, суспільно-політичний та ідеологічний рух, став відповіддю на цю потребу в Західній і Центрально-Східній Європі. Реформатори боролися проти католицької церкви та її віровчення. Католицизм був домінуючою релігією в Західній Європі до початку XVI століття. Церква, зі значними земельними володіннями, мала великий вплив на політичне й духовне життя та втручалася у світські справи. Папа Римський був верховним арбітром у питаннях міжнародної політики.

У кінці XV та на початку XVI століття римо-католицька церква в Західній Європі переживала глибоку кризу, яка виявилася у стані її вчення, культу, інститутів, ролі в житті суспільства та моралі духовенства. Численні спроби внутрішньої реформи церкви не призвели до успіху [9, с. 219].

Перші вимоги до реформування релігійного життя та обмеження світських претензій римо-католицької церкви були пов'язані з іменами англійського богослова Джона Вікліфа (1320-1384) та ректора Карлового університету в Празі Яна Гуса (1371-1415). Вони вказували на падіння морального авторитету церкви через наявні порядки, засуджували церковне втручання у світські справи, критикували згубні наслідки продажу священства та моральних чеснот і закликали церкву повернутися до традицій раннього християнства апостольських часів, відновити значення Святого Письма та рівність християн. Діяльність цих та інших мислителів стала основою для розгортання класичної Реформації в XVI та першій половині XVII століття.

Основні причини поширення Реформації в Західній Європі мали релігійний характер і були пов'язані з невдоволенням населення католицькою церквою. Насамперед, люди протестували проти зловживань церквою, таких як торгівля індульгенціями, симонія, утисків церковної інквізиції та утручання духовенства у

світські справи. Моральний авторитет церкви також впав, оскільки самі понтифіки не демонстрували благочестя та моральної чистоти, а наоборот, були корумпованими та продажними. Це стало підґрунтям для релігійного відродження та розгортання Реформації в XVI ст. Проблеми католицької церкви особливо загострилися за папства Олександра VI, Юлія II та Лева X [1, с. 63].

Надмірні претензії духовенства, зокрема первосвящеників, стали однією з головних причин невдоволення не лише звичайних мирян, але і значної частини знаті та навіть приходських священиків. Таким чином, релігійна площина була основною причиною виникнення Реформації. Але успіхи Реформаційного руху були можливі завдяки іншим факторам. Серед головних передумов реформації можна виділити такі:

Економічні чинники також мали значний вплив на зародження Реформації. Сільське господарство було основою економіки середньовічної Європи, а церква, яка володіла великими земельними багатствами, була одним з впливових інститутів суспільства. Однак нові ринкові методи ведення господарства, такі як перехід від системи панщини до оброків та заміна відробіткової ренти грошовою, майже не торкнулися церковно-монастирських господарств. Консервативні погляди церкви не дозволяли їй вчасно пристосуватися до нових економічних реалій, тому вона відшкодовувала свої фінансові втрати збільшенням церковних податків та різноманітних поборів. Це викликало невдоволення селян та бюргерства, які вимагали зменшення церковних податків. Крім того, церковна ідеологія сприймала важку працю як нічого не значну для спасіння та не є Божим покликанням, що не приносило матеріальних благ та морального задоволення селянам.

Реформація виникла не лише через релігійні причини, але й через економічні, соціальні та політичні фактори. Сільське господарство було основою економіки середньовічної Європи, але церква, яка мала значний вплив, залишалася консервативною та використовувала старі методи ведення господарства. Це

призвело до того, що католицька церква намагалася компенсувати свої фінансові втрати збільшенням церковних податків і поборів, що викликало невдоволення селян та бюргерства. Становлення ранньокапіталістичних відносин призвело до появи нових суспільних станів, які надавали більшого значення новим якостям, таким як ініціативність та підприємництво. Це зумовило переоцінку цінностей, включаючи релігійні. Економічний розквіт також призвів до формування монархічних держав із сильною централізованою владою, які підпорядковували собі церкву та уніфікували всі сфери життя країни [4, с. 43].

Нові економічні умови, наукові відкриття та поширення знань зумовили зміну ідеологічних установок населення. У період Реформації виникло нове світоглядне напрямку - світське вільнодумство, яке було протилежним до релігійної доктрини. У середньовіччі вірування базувалися на теоцентризмі - вченні про Бога як абсолютного та досконалого джерела буття. Проте, під час Відродження з'явилася нова ідеологія - гуманізм, що підкреслювала цінність людини як особистості. Ідеї гуманізму сприяли розвитку індивідуалізму, який став невід'ємною частиною світогляду буржуазії.

Основним каталізатором Реформації в Європі був виступ Мартина Лютера, професора теології з Віттенберга, проти практики індульгенцій. У своїх 95 тезах Лютер висловив не тільки критику цього обряду, але й запропонував перші кроки до очищення християнства від спотворень, які він бачив у католицизмі. Основною ідеєю нової релігійної та філософської доктрини став принцип безпосереднього духовного зв'язку людини з Богом, що був у суперечності з догмою про посередництво духовенства між людиною та Богом. М. Лютер писав, що людина може спастися і отримати вічне життя не за допомогою церковних таїнств, обрядів, своїх заслуг або добрих справ, а тільки за допомогою віри в Бога. Головною ідеєю Реформації була жива віра в Ісуса Христа (Solus Christus - «тільки Христос»).

Мартін Лютер відмовився від деяких католицьких догматів, таких як церковна ієрархія та супрематія папства, та вважав Святе Письмо єдиним джерелом істини про Бога. Він намагався очистити християнство від спотворень, що, на його думку, були присутні в католицизмі. Він стверджував, що спасіння можна отримати лише через віру в Ісуса Христа, а не через церковні таїнства, обряди, добрі справи чи особисті заслуги. Його ідеї знайшли підтримку серед бюргерства, яке вже давно вимагало "дешевої церкви". Всі ці ідеї й положення вчення Лютера мали значний вплив на розвиток Реформації в Європі [21, с. 432].

Мартін Лютер, професор теології з Віттенберга, здобув значну підтримку у німецькому суспільстві, коли виступив проти католицизму. Князі, лицарство і бюргерство знайшли свої вигоди у Реформації, де кожен зі станів мав свої цілі і бажання щодо розвитку економіки, політики і релігії. Вимоги соціальних низів та верхівки вступали в протиріччя з політикою Священної Римської імперії, що стало причиною Великої селянської війни. Мартін Лютер був звинувачений у єресі папою Левом X та відлучений від церкви, хоча він представляв помірковане крило німецької Реформації.

Мартін Лютер зіткнувся з опонентами своєї доктрини: не тільки з папою римським, але й з імператором Священної Римської імперії Карлом V. У квітні 1521 року на імперському сеймі у Вормсі відбулося протистояння між імператором, який пропагував ідею створення світової католицької монархії, очолюваної династією Габсбургів, та князями, які бачили в лютерівській Реформації серйозну перешкоду цим планам. Завдяки підтримці деяких князів Мартін Лютер зміг зайняти міцну позицію та рішуче відкинути вимогу Карла V про відмову від своєї доктрини. Реформатор наполягав: "Я не можу та не хочу відмовитися від чогось, бо неправильно та небезпечно діяти проти свого сумління. Я стою на цій позиції і не можу змінити своєї думки".

Ідеї Мартіна Лютера в результаті еволюції стали новим релігійним вченням, відомим як лютеранство. У деяких німецьких землях, де князі стали

монархами та головами церкви, воно стало державною релігією. У 1526 році Перший Шпейєрський рейхстаг прийняв компромісне рішення, що дозволяло кожному князю вибирати релігію для себе та своїх підданих. Однак на Другому Шпейєрському рейхстазі у 1529 році, католицька партія скасувала це рішення. У відповідь князі-лютерани та міста, що їх підтримували, подали імператорові письмовий протест, або протестацію, у якій сформульовано принцип свободи совісті. Ця подія позначила появу протестантизму на рівні світської влади.

Філіпп Меланхтон, помічник Лютера, представив імператорові документ "Аугсбурзьке сповідання" у 1530 році на рейхстазі в Аугсбурзі. Цей документ викладав віросповідну доктрину лютеранства. Проте, імператор Карл V відмовився знову переговорювати з протестантами, і тоді протестантські князі та деякі імперські міста, що їх підтримували, уклали між собою Союз для "захисту Реформації від імператора й католицької церкви, що її підтримувала" [27, с. 53].

Війни між католиками та протестантами в Німеччині, відомі як Шмалькаденські, тривали з перемінним успіхом і завершилися в 1555 році підписанням Аугсбурзького релігійного миру. Цей документ підтвердив завоювання протестантів у Німеччині, надаючи лютеранству право повноправного, офіційно визнаного релігійного культу на всій території країни. Влада князя стосовно релігії тепер поширювалася на основі правила "Чия влада, того й віра". Аугсбурзький релігійний мир на деякий час припинив релігійну ворожнечу між католиками й протестантами в Німеччині. Це підтвердило розпад Священної Римської імперії на католицькі князівства (південний захід Німеччини) і протестантську північ. Невдовзі імператор Карл V зрікся престолу і провів решту свого життя у монастирі.

Швейцарія стала ще одним значним центром Реформації в Європі, поруч із Німеччиною. Дві реформаційні доктрини, цвингліанство та кальвінізм, походять саме з цієї країни. Ульріх Цвинглі, один з реформаторів, вважався радикальним у порівнянні з Лютером, оскільки вважав за краще відмовитися від будь-яких

зображень, свічок, дзвонів та інших атрибутів під час богослужінь. У 1531 році, на чолі сил протестантів, У. Цвінглі загинув під час битви з католиками, яка відбулася поблизу Каппеля. Його ідеї продовжив Гайнріх Біллінгер у «Гнльветській сповіді» (1536 р.). Реформація в Швейцарії також була важкою через гострий протистояння з католицькою церквою, де економічно розвинуті міські кантони переважно прийняли протестантизм, а лісові кантони залишилися католицькими [12, с. 90].

Кальвінізм, як інша реформаційна течія, виникла в Швейцарії разом з Цвінгліанством. Французьким походженням Жан Кальвін був змушений залишити Францію через гоніння на протестантів і перебратися до швейцарського Базеля в 1534 році. Тут у 1536 році він написав свою найголовнішу працю, "Настанова у християнській вірі", яку нерідко називають енциклопедією протестантської думки. Жан Кальвін поділяв чимало поглядів німецьких однодумців, але пропонував нове розуміння деяких елементів лютеранського та цвінгліанського вчення. У його релігійно-філософській доктрині була ідея предетермінізму - учення про подвійне напередвизначення. Кальвін вважав, що Бог ще до створення світу у своєму абсолютному передбаченні призначив одним вічне блаженство, а інших прирік на вічні муки в потойбічному житті. Кальвін стверджував, що ніхто не знає, яке пророцтво належить йому, але будь-яка людина може довести свою богообраність наполегливою й напруженою працею. У вченні Кальвіна успіхи в справах вважалися доказом обраності цієї людини перед Богом.

Кальвінізм здобув велику популярність серед молодії європейської буржуазії, яка починала формуватись, і це було не випадково. У Нідерландах ця ідеологія об'єднала бюргерів під час революції 1566-1609 років, яка стала визвольною війною проти іспанського абсолютизму. Нідерланди стали першою буржуазною державою в Європі з республіканською формою правління. У Франції XVI століття успіх протестантизму був зумовлений сприятливою політичною кон'юнктурою. У 1550-1560 роках швидко зростала кількість французьких

протестантів, зокрема кальвіністів. У цей період в країні виникала суспільно-політична криза, що виявилася зручною ситуацією для кальвіністів як ідеології всіх невдоволених, не лише серед буржуазії, але й серед феодално-дворянської опозиції [16, с. 52].

У Франції конфлікт між католиками та кальвіністами (гугенотами) призвів до тривалої громадянської війни, відомої як гугенотські війни (1562-1598). Це призвело не тільки до того, що французькі протестанти здобули рівні права з католиками, але й до зміни правлячої династії. У 1594 році колишній лідер гугенотського руху Генріх IV Бурбон став новим королем Франції (1594-1610).

Також варто згадати міжнародний аспект західноєвропейської Реформації. Вона стала важливим елементом геополітичної гри в Західній і Центрально-Східній Європі в ранньому новому часі. Розколовши "католицьку" Європу на два ворогуючі табори - католиків та протестантів, вона інспірувала численні воєнні конфлікти, які часто мали релігійний "забарвлення". Найбільшою війною цього протистояння стала Тридцятирічна війна (1618-1648), яка завершилася Вестфальським мирним договором. Цей мир де-юре зрівняв реформатів із римо-католиками. Конфесійний фактор у міжнародних відносинах поступово відходив у минуле.

Водночас у міжнародній політиці з'явилося поняття "Вестфальська система", яка передбачала забезпечення повного суверенітету держави на своїй території, а також у міжнародних справах, легітимізувала поняття "національна держава".

Рух Реформації, як духовно-суспільне явище, зайняв одне з найважливіших місць в історії перехідного періоду Європи від Середньовіччя до Нового часу. Відповідно до слов Гегеля, він став "сенсом історії нового часу". Ідеї, які були відстоювані Реформацією, сильно вплинули на духовний розвиток західноєвропейського суспільства, культуру, економіку, політику і навіть на повсякденне життя та існування європейців [18, с. 213].

Які були наслідки Реформації для країн Західної Європи?

Головним результатом Реформації стала поява протестантських церков. Це було глибоким потрясінням для християнської церкви, яке призвело до поділу з Папським престолом у багатьох європейських державах. Лютеранство стало офіційною релігією в північно-східній Німеччині, Скандинавських країнах та Прибалтиці. Кальвінізм отримав статус державної релігії в Нідерландах, а французькі кальвіністи (гугеноти) отримали офіційне визнання після Нантського едикту 1598 р. Угорщина та Польща також були під впливом кальвінізму, включаючи українські землі.

Теологічна доктрина цієї течії постійно доповнювалася і змінювалася в різних країнах, що дозволяло їй адаптуватися до різних національних і регіональних контекстів. У різних країнах з'явилися різні гілки протестантизму, такі як пуритани та індепенденти в Англії, пресвітеріани в Шотландії, гомаристи та армініани в Голландії тощо. З часом з'явилися інші відгалуження, такі як англіканізм, соцініанство, методизм, анабаптизм, а також пізно-протестантські течії, такі як баптисти, п'ятидесятники та адвентисти.

Реформація привела до поділу християнського світу на два головні табори - католиків і протестантів. Цей розкол став настільки глибоким, що замість говорити про християнський світ, почали говорити про Європу. Протестантизм поширився по різних країнах, зумовивши виникнення різних відгалужень церков, які мали свої особливості і теологічні доктрини. Крім релігійних змін, Реформація мала вплив на економіку, прискоривши розвиток капіталістичних відносин. Протестантизм сприяв формуванню етики праці, яка стала важливим чинником розвитку культури підприємництва. Люди, націлюючись на своє унікальне покликання, ставились до роботи з відповідальністю і відданістю, впливаючи на економічний процвітання країн, де була прийнята Реформація. Крім того, Реформація прискорила реформування римо-католицької церкви, що дозволило їй модернізуватися [7, с. 322].

Реформація мала значний вплив на політику Західної Європи. Після Реформації з'явилися нові християнські віровчення, церкви та конфесійні спільноти, які мали переважно національний, а не надетнічний характер. Протестантські церкви стали пов'язуватись з певними державними або етнічними спільнотами, що сприяло становленню національних держав. Реформатори були першими, хто відкинув латину в церковній та освітній практиці, що вело до появи світської літератури на різних європейських мовах та сприяло національному пробудженню народів Європи на засадах християнського патріотизму. Реформація також зумовила з'яву громадянського суспільства, яке перетворило мирян на активних членів суспільства, що значно вплинуло на формування політичної свідомості європейських націй.

Реформація мала значний культурний вплив на протестантські країни завдяки підкресленню важливості читання Біблії як джерела віровчення. Це призвело до значного розвитку системи освіти в цих країнах та підвищення рівня грамотності населення. Завдяки протестантам було засновано сучасну масову державну школу, яка стала необхідною умовою для суспільного та технічного прогресу. Лютеранська Швеція першою запровадила загальну середню освіту, зробивши її доступною для всіх верств населення. Крім того, після Реформації відкрилися нові університети, а старі зазнали кардинальних змін, перехід до суто наукової системи набуття знань та розвиток світської науки та культури. Це сприяло науковій революції XVII століття.

1.3. Роль Мартіна Лютера та Томаса Мюнцера у розвитку руху

Відомо, що 31 жовтня 1517 року Мартін Лютер, магістр вільних мистецтв, монах – августинець, доктор богослов'я, прибив до дверей церкви у Віттенберзі "95 тез" проти індульгенцій. У тезах Лютер підкреслював, що кожен християнин, якщо він істинно розкаюється, може отримати повне відпущення провини без індульгенцій. Він також заперечував, що індульгенції мають рятівну силу,

стверджуючи, що скарби церкви не є індульгенції, а святе Євангеліє величності та милості Бога. Лютер закликав християн віддавати гроші потребуючим, а не витратити їх на індульгенції, які не здатні звільнити від гніву божого.

Цікавим фактом є те, що згідно з «Папською таксою відпущення гріхів», індульгенцію можна було купити за будь-які порушення, наприклад, за брехливе засвідчення з карної справи - за 6 grosів. За грабіж, підпалення та інші діяння ціна збільшувалася. Реформація почалася офіційно 31 жовтня 1517 року, хоча фактично вона розпочалася значно раніше і охопила всі сфери життя, включаючи релігійну, соціальну, політичну, економічну, освітянську та наукову (зокрема, медицину). В Реформації відкинуто такі практики, як купівля індульгенцій та інші форми корупції [22, с. 94].

Слово "реформація" походить від латинського слова "reformation" (перетворення). За словником іноземних слів, це широкий суспільно-політичний та релігійний рух у Західній та Центральній Європі в XVI ст., що мав антифеодальний характер та боровся з католицькою церквою [4, 43]. Більшість вітчизняних і закордонних істориків розглядають три головні напрями в Реформації: бюргерсько-буржуазний (М. Лютер, У. Цвінглі, Ж. Кальвін), народний (Т. Мюнцер) та королівсько-княжий.

Також варто порівняти два головних напрями Реформації – бюргерсько-буржуазний та народний – і висловлює підтримку як Мартіну Лютеру, так і Томасу Мюнцеру. Однак він зазначає, що сучасна історична наука не має чіткої, об'єктивної та правдивої оцінки діяльності обох діячів. Зокрема, він зазначає, що Лютера часто називають "керівником поміркованої реформації" та посиляються на оцінку його діяльності Марксом як "княжого холопа" [26, с. 59].

Можна стверджувати, що Мартін Лютер у своїх творах, окрім відомих 95 тез, таких як "До християнського дворянства німецької нації", "Вавілонське полоніння церкви", "Трактат про християнську свободу", "Про світську владу", "Про рабську волю" та інших, майстерно обґрунтував антикатолицький та

антипапський протестантизм. У науково-методичній історичній літературі радянських часів, багато концептуальних положень з якої "вдало" трансформувалися до сучасних підручників з всесвітньої історії, Лютера зображували як "поплічника князів", що "відмежовувався від народних мас". Навіть науковці закликали вчителів "будувати" порівняльну аналітичну образну характеристику Лютера і Мюнцера.

Варто нагадати ідеї з праці Мартіна Лютера «До християнського дворянства німецької нації», які спростовують його виключно антикатолицьку, церковну політику. Мартін Лютер був названий «віттенберзьким соловейком» письменником Гансом Саксом (1494–1576 рр.): «Це надумано, що папа, єпископи, священники, монахи - "духовного чину", а князі, рицарі, ремісники та землероби - "світського". Це все хитра вигадка, соціальна брехня. Нехай жоден з нас не прив'язується до цього, оскільки всі християни є ... духовними званими, між ними немає різниці...» [7, 209]. Зазначимо, що до 1520 року Томас Мюнцер був на стороні Лютера та діяв, використовуючи лише його погляди, а не з метою піддастися сумніву його діяльність.

Обережно перефразуючи даний текст, можна зазначити, що в 1521 році імператор Карл V підписав едикт, який проголосив Мартіна Лютера єретиком. Навіть папа Лев X підписав вирок, який містив буллу у грудні 1520 року. Тим не менш, Мартіна Лютера врятували від кари за підтримки його вчення німецькими князями, рицарством та містянами. Також доцільно зазначити, що Мартін Лютер і Томас Мюнцер стали ворогами вже в 1522 році, зупинивши відносини [27, с. 23].

Перед тим, як зробити загальні висновки про Реформацію, давайте розглянемо окремі, принципові виступи Мартіна Лютера і Томаса Мюнцера з серпня 1524 року до травня 1525 року (Томас Мюнцер був взятий у полон під час битви під Франкенгаузенем та страчений під Мюльгаузенем після катувань). У своєму листі до міської ради Мальхаузена у серпні 1524 року, Мартін Лютер писав про Мюнцера: "Ця людина вже довела у багатьох місцях, особливо у Цвіккау та в

останній час у Альтштедті, що від його діяльності не можна очікувати інших результатів, крім убивств, повстання та кровопролиття. Якщо він скаже, що посланий Богом і святим духом як апостол, то примусьте його довести це знаменнями і дивами"...

Мартін Лютер та Томас Мюнцер займали різні позиції у Реформації, про що свідчать їхні промови та твори. Лютер стверджував, що боротьбу з папою та духовенством слід проводити шляхом реформ, а не насильницьких дій. Мюнцер, натомість, підтримував насильницьку боротьбу та повстання проти князів та панів, які пригноблювали землеробів та ремісників. У своєму зверненні Мюнцер критикував Лютера за недостатній рівень реформ, який не виключав боротьби проти влади. Лютер, зі свого боку, засуджував насильство та бунти, наголошуючи на потребі реформ через мирні засоби.

Нині складно дати об'єктивну оцінку подіям XVI століття з позиції сучасника XXI століття. Дискутувати про методи національно-визвольного руху з пацифістським нахилом є дуже складним. Безумовно, не можна беззастережно приймати заклики Лютера до розправи над селянами. Але слід визнати сміливість та відвагу Мартіна Лютера, який віддалився від католицької церкви та проголосив віттенберзькі тези, де чітко стверджував, що зміни до кращого в житті окремої людини або в державі в цілому неможливі без Бога та Євангелія. Критикувати чуже творіння значно легше, ніж створити своє, що потребує знань, розуму та часу. Кожен повинен віддати належне сміливості та відвазі людей минулого, які відстоювали свої ідеали та переконання [36, с. 73].

У роботі не маємо на меті порівняти концептуальні засади "ідеологій" Мартіна Лютера і Томаса Мюнцера для обрання "кращої", оскільки вони представляли різні гілки та напрями німецької Реформації. Проте, варто проаналізувати життєві шляхи обох діячів до початку перетворюючих процесів у суспільстві в першій чверті XVI ст.

Мартін Лютер народився у 1483 році в Ейслебені (Саксонія) в родині заможного бюргера, хоча деякі люди раніше намагалися видати його за "сина рудокопа". Він закінчив Ерфуртський університет. На жаль, деякі українські видання зі світової історії (наприклад, ті, що написала Н. Г. Подаляк) продовжують стверджувати, що Лютер народився "в родині гірничого майстра".

Лютер народився в Ейслебені у 1483 році і закінчив Ерфуртський університет. Мюнцер, з іншого боку, народився в Гарці, але точна дата його народження невідома. Лютер був духовним вчителем Мюнцера і спрямовував його до Ютербога. Проте, весною 1523 року, Мюнцер відійшов від вчення Лютера та почав проповідувати свої ідеї про перетворення суспільства. Факт залишається фактом, що обидва ватажки мали різні погляди на релігійні питання, та їхня боротьба за свої переконання мала значний вплив на історію Німеччини та Європи в цілому.

Я вважаю, що після того моменту, коли Мюнцер став священиком у містечку Альтштедт у 1523 році, його релігійна ідеологія почала набувати політичного забарвлення, що призвело до виникнення селянської війни. Перші повстання селян відбулися на початку жовтня 1524 року в Хегау та в листопаді того ж року в Клеттгау. Весною 1525 року селянське повстання розповсюдилось на Швабію, Шварцвальд, Франконію та значну частину австрійських володінь, а також повстали селяни Саксонії та Тюрінгії. У березні 1525 року у Верхній Швабії загони повсталих селян нараховували 40 тисяч людей [57, с. 692].

Мені здається, що головним програмним документом, який з'явився в березні 1525 року в Меммінгемі, були «12 статей», складені проповідником Шаппелером та підмайстером Лотцером. Відповідно до цих статей, священики мають обиратися спільнотою і повинні сповіщати Євангеліє, а їх утримання має здійснюватися за рахунок великої десятини, внесеної зерном. Селяни вимагали скасування кріпацтва та введення поміркованих податків, а також повернення земель, що були захоплені у спільноті. Покарання повинні були відповідати

Євангелію. Статті були засновані на Святому письмі і не протирічили Євангелію. Ця програма була передрукована не менше 25 разів під час селянської війни.

У програмному документі "12 статей", опублікованому в березні 1525 року в Меммінгемі, сформульовано головні вимоги селянської громади. Зокрема, у громади повинна бути можливість обирати свого священика та усувати його. Також вимагалось введення справедливих податків та скасування кріпацтва. Громаді належали всі ліси, і полювання, риболовля та користування лісом не повинні бути привілеєм панів. Утримування священика повинно було здійснюватися за рахунок "великої десятини", вносимої зерном, а "мала десятина" повинна була скасовуватися. Програма "12 статей" була популярна серед селян і передруковувалася не менше 25 разів під час селянської війни.

Рух селянських повстанців в Німеччині, під керівництвом Мюнцера, зосередився в Мюльхаузені, Франкенхаузені, Зангерхаузені, Ейзенаху та Лангензальці. 12 травня 1525 року, Мюнцер разом з 300 повстанцями вступив до Франкенхаузена. На початку сутичок з військами герцога Георга Саксонського, сили Мюнцера налічували біля 7000 осіб. 15 травня відбулася головна битва, під час якої з'явилася веселка на небі. Мюнцер звернувся з промовою до селян, але коли проти повстанців були задіяні гармати, близько 5000 селян загинуло, 600 було взято в полон. Мюнцер був поранений та переховувався в будинку поблизу Франкенгаузена, але випадково потрапив у руки ворогів. Після катувань та вимагань покаяння, його разом з 53 іншими учасниками селянської війни було страчено під Мюльгаузенем 25 травня 1525 року.

Деякі історики різних країн вважають, що селянська війна в Німеччині тривала до осені 1525 року в окремих районах, таких як Прусія та Верхня Швабія, а в Зальцбурзі та Тіролі вона тривала й у 1526 році. Ні один з потужних селянських рухів, які відбувалися в різний час у Західній Європі, не може порівнятися з повстанням 1524-1525 рр. в Німеччині, у якому взяли участь більше 200 тисяч селян [25, с. 107].

Після припинення Селянської війни прихильники Лютера, включаючи князів, продовжили Реформацію: світські правителі секуляризували церковні землі, привласнювали багатства монастирів, перебудовували шкільну та університетську освіту.

Імператор Карл V занепокоєною своєю владою примусив рейхстаг прийняти рішення про відновлення католицького богослужіння, але відповідно до протесту п'ять князів та 14 міст Німеччини висловили йому свій протест. З того моменту прибічників Реформації стали називати протестантами. Історія Реформації в Німеччині де-факто закінчилася укладанням Аугсбурзького релігійного миру 1555 року. Імператор Карл V змушений був визнати рівноправність католиків та лютеран. Кожен князь мав вибір у землях, якою релігією дотримуватися. У життя увійшов принцип: "Чия влада, того й віра". Також у цьому ж році Карл V зрікся престолу.

Реформація продовжувала своє існування з середини XVI століття і до наших днів, це стверджується без перебільшення. У 1581 році був виданий чеський переклад творів Мартіна Лютера, який був першим друкованим слов'янськомовним твором в Словаччині. У XX столітті були сформульовані "5 соло", основні тези Реформації. Реформація сильно вплинула на світову освіту, медицину, економіку та філософію, а також змінила сімейні цінності, мораль та громадянські свободи. На Вормському рейхстазі 1521 року, Мартін Лютер проголосив фразу, яка стала провідною та життєстверджуючою: "Я не можу й не хочу ні від чого відрікатися, бо неправомірно і несправедливо робити що-небудь проти совісті. На тому стою й не можу інакше" [42, с. 257].

РОЗДІЛ 2. РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТА КОНСОЛІДАЦІЯ ЛЮТЕРАНСТВА В НІМЕЧЧИНІ

2.1. Поширення ідей лютеранства в Німеччині

Революція 1525 року не була єдиним потрясінням, яке турбувало німецьких правителів у період Реформації. Раніше імперлицарі ворожили проти римо-католицьких прелатів, а реформатори-спіритуалісти у Віттенберзі під час заслання Лютера змінили багато традиційних католицьких практик. Ці події турбували глав урядів, які боялися втрати контролю. Радикальна релігійна течія, анабаптизм, який поширився зі Швейцарії в середині 1520-х років, також посилив їхнє занепокоєння. Глави урядів вирішили, що для відновлення влади в ситуації дрейфу потрібні тверді структури та чіткі доктрини. Події 1525 року стали додатковою нагодою для зміцнення рішучості в боротьбі з релігійними рухами [43, с. 85].

Габсбурги, які були поборниками католицизму в Німеччині, використовували свої зовнішні зв'язки для забезпечення відповідного виконання резолюції щодо лютеранства. Проте, імператор Карл V, який був захисником католицизму, покинув керівництво імперськими справами в Німеччині і виїхав з країни, щоб розібратися з іншими проблемами. Війна з Францією та турецька загроза змінили відносини в Німеччині, де католицизм залишався владною силою. Згодом Габсбурги повернулись до Німеччини, де їхній успіх на заході підсилив їхню позицію у країні, і знову стали домінуючими силами. В результаті, зміцнилася контрольна влада католицизму в Німеччині, і диктувати свої умови лютеранам стало значно легше.

Наступні події вплинули на політичний контекст, у якому працювала лютеранська церковна організація. У 1526 році Фердинанд звернувся за військовою допомогою до маєтків, тому був змушений відкласти виконання

Вормського едикту. Однак Сейм Шпаєра того ж року видали декларацію, яка гарантувала кожному стану можливість діяти та керувати справами відповідно до Вормського едикту у спосіб, що виправдовувався перед Богом та Імператорською Величносттю. Ця декларація стала сигналом для лютеранських правителів продовжувати заплановані реформи, і наступні роки були відзначені будівництвом державної церкви на кожній лютеранській території з правлячим князем на чолі [54, с. 483].

У 1529 році процес Реформації був призупинений, коли імператор Фердинанд після своїх військових перемог на сеймі у Шпаєрі заявив, щоб протестанти та інші релігійні групи припинили своє відокремлення до загального собору, який мав вирішити релігійні питання. Протестанти вже не були єдиною партією, але їх послідовників Реформації назвали "протестантами" через їх протест проти цього скасування. У 1529 році Лютер і Цвінглі зустрілися, але не змогли досягти згоди щодо реальної присутності Христа в Євхаристії.

Група під керівництвом Філіпа Меланхтона, яка налаштовувалася на компроміс, склала помірковану схему лютеранських позицій, яку представили на Аугсбурзькому сеймі 1530 року. The Аугсбурзьке віросповідання стало фундаментальним твердженням лютеранської віри і допускало примирення з католиками. Однак, переговори між богословами та політиками нічим не закінчилися, і кінцевим результатом стало те, що лютеранство знову було оголошено поза законом. Протестантське угруповання на чолі з ландграфом Гессенським і курфюрстом Саксонським, створило Шмалькальденський союз (1531), який став офіційним центром опору католикам, і імперія рухалася до збройного конфлікту, оскільки лютерани тепер постали не лише політичною групою, а й військовою силою.

Паралельно в німецьких землях розгорнувся процес введення чітких стандартів релігійного життя та церковного устрою, який був названий сучасними істориками "конфесіоналізацією" (Е.-В. Цеєден, Х. Клюєтінг, Х. Шиллінг та ін.).

Вона характеризувалася об'єднанням релігійної та церковної політики з державними цілями, що почалося ще в середньовіччі. Основним інститутом у процесі конфесіоналізації була територіальна церковна організація, що передбачала офіційне формулювання доктрин у "Конфесіях", обов'язкових для всіх суб'єктів і впроваджених церквою, відповідальною перед князем (або магістратами в містах-державах). Ця система сприяла винятковості та нетерпимості, що спричинило воєнні конфлікти у 1540-1550-х рр. [51, с. 187].

Однак у довгостроковій перспективі лютеранська конфесіоналізація сприяла розвитку соціальної дисципліни та порядку у громадських, приватних, релігійних справах німецького суспільства. Держава та церква використовували катехізиси, церковні статuti, шкільну освіту, законодавство про сім'ю та соціальне забезпечення, нормування праці для перебудови суспільства відповідно до засад лютеранства. Цей процес був повільним та частковим, але не можна заперечувати, що протестантизм наклав глибокий відбиток на німецький характер завдяки конфесійному процесу.

Після рейхстагу 1530 р. Карл V залишив Німеччину більш ніж на десять років, зайнятий проблемами в Середземномор'ї, Нідерландах та у Франції. Відновлення війни з Францією було тимчасово припинено в 1538 р. угодою на 10 років. Але в 1542 році Франція знову виступила разом з кількома європейськими союзниками, включаючи герцога Гелдерландського і Клевського, на території якого Карл претендував як на частину його бургундської спадщини. Завоювання імператором цього герцогства в 1543 р. значно розширило його владу, а мир, який він уклав з Францією в 1544 р. (Крепійський мир), дозволив йому рішуче розібратися з німецькими протестантами. У 1545 р. було укладено перемир'я з Османською імперією.

Імператорська політика стосовно релігійних відхилень була спрямована на досягнення мети створення "універсальної імперії", над якою Карл V сподівався панувати. Однак зовнішні та внутрішні загрози, національне суперництво та єресь

викликали небезпеку для бажаної єдності та порядку. Імператор успішно впорався з першими двома загрозами, але протестантизм став повноцінним політичним рухом з військовим потенціалом, який поширювався в Німеччині в 1540-х роках. Імператор відчував небезпеку з боку протестантських держав (включаючи Бранденбург, Пфальц, Альбертинську Саксонію, єпископство Кельна, Мюнстер, Оснабрюк, Наумбург і Мерзебург). Щоб вирішити всі релігійні питання на генеральній раді, імператор звернув увагу на проблему протестантів. Хоча папа Павло III скликав Тридентський собор, було мало ознак того, що протестантські держави визнають його рішення [35, с. 59].

У 1546 р. Карл вирішив розпочати війну, знайшовши привід у захопленні лютеранськими князями герцога Брауншвейзько-Вольфенбюттельського у 1542 р. Шмалькальденська війна розділилася на два етапи, і на першому з них імператор здобув перемогу в битві під Мюльбергом у квітні 1547 р. У 1548 році він змусив князів і магістрати прийняти Аугсбурзький інтерим на умовах імператора. Проте політичні поступки, яких Карл вимагав від князів, призвели до відновлення війни. Серед протестантів лідерство тепер зайняв Моріц Саксонський, який покинув імператора і отримав матеріальну підтримку від нового французького короля Генріха II для боротьби на боці протестантів. «Війна князів» була короткою (1552). Завдяки ухваленню Пассауського договору 1552 р. домагання лютеранських правителів здобути керівну роль у вирішенні конфесійних питань у своїх територіях вперше склали той юридичний фундамент, на якому за три роки було споруджено будинок постреформаційного устрою німецького суспільства. Тому, на нашу думку, договір, підписаний у Пассау, справедливо розглядати як своєрідну передмову до майбутнього Аугсбурзького релігійного миру 1555 р. [52, с. 78].

Аугсбурзький мир ознаменував кінець однієї ери німецької історії та початок наступної. Він вирішив релігійне питання, але зробив це таким чином, що створить проблеми в майбутньому. Це зміцнювало владу князів над їхніми

територіями, але не врегулювало їхніх відносин з імператором. Найважливіше те, що воно легалізувало лютеранство, встановивши правило, яке пізніше буде втілено у фразі *cuius regio, eius religio* («чия влада, того й віра»), яка дозволяла кожному правителю в імперії — тобто кожному князю чи міській владі — вибрати або римо-католицьку, або лютеранську релігію (*jus reformandi*), і яка зробила цей вибір обов'язковим для всіх під юрисдикцією правителя [44, с. 51].

Лише одна віра могла законно існувати в даній державі, і вона мала належати правителю і могла бути лише католицизмом або лютеранством; Кальвінізм, цвінгліанство та анабаптизм були виключені. Підданий, який не бажав жити відповідно до цього вибору, міг вільно емігрувати та взяти з собою свої речі (ліберальне положення для того часу). Конфісковане церковне майно могло залишитися в урядів, які його захопили. Церковна резервація не давала правлячим прелатам конвертувати свої землі разом з ними. З цих термінів стає зрозумілим, що справжніми переможцями у війні й усьому періоді Реформації були територіальні князі, авторитет і влада яких, поширюючись тепер і на церкву, значно зросла. Щодо імператора, то він розчаровано зрікся престолу та пішов у монастир в Іспанії, залишивши свою іспанську та бургундську корони своєму синові Філіпу, а імперію та землі Габсбургів у Центральній Європі своєму братові Фердинанду. Ці двоє людей, як Філіп II і Фердинанд I, обидва сильні католики, відіграли визначну роль у Контрреформації та конфесіоналізмі, які домінували в Європі після 1555 року.

Історичні зміни, пов'язані з державним будівництвом та Реформацією, мало приносили реальної користі простим людям. Багато істориків вважають, що кінець XVI століття був складним періодом для багатьох людей, що супроводжувався економічними труднощами та соціальним стресом. Швидкий приріст населення (європейське населення зросло більш ніж наполовину між 1500 і 1700 роками) і приплив дорогоцінних металів з Нового Світу призвели до інфляційної тенденції, яка поширювалась протягом всього століття і досягла болісних етапів у Німеччині

в 1590-х і на початку 1600-х років. Особливо постраждали ціни на зерно, що призвело до зменшення доступності інших продуктів для звичайних людей. Це мало кілька наслідків, які добре задокументовані. Якість харчування для всіх, крім найбагатших, стала гіршою, ніж в пізньому середньовіччі, коли споживання м'яса було рекордним. Хвороби та епідемії стали поширеними, оскільки дефіцит поживних речовин погіршувався внаслідок поганих урожаїв, можливо, викликаних надзвичайно суворими зимами в десятиліття після 1560 року [64, с. 38].

Внаслідок державного будівництва та Реформації прості люди здобули мало користі. У кінці XVI ст. для низів суспільства настав час економічних труднощів і соціального напруження. Швидке зростання населення та приплив дорогоцінних металів з Нового Світу були головними причинами інфляції, яка охопила все століття, зокрема, ціни на зерно зросли, що призвело до скорочення бюджету звичайних людей для купівлі інших продуктів. Це призвело до погіршення якості харчування, особливо для менш заможних. Хвороби та епідемії були частішими через дефіцит поживних речовин та погані урожаї, можливо, спричинені надзвичайно суворими зимами в десятиліття після 1560 року.

Міста та селища зазнали втрати прибутку, оскільки ринок для їхніх промислових товарів скоротився. Це призвело до зниження позицій муніципальних гільдій в економічному та політичному плані, оскільки їхня участь у формуванні міської політики була обмежена. Ремісники, які спеціалізувалися на виготовленні розкішного одягу та зброї, знаходили прибуткові ринки при княжих дворах, але в цілому становище ремісників занепало. Підмайстри вже не могли сподіватися стати майстрами, а ремісники, які займалися традиційною ручною роботою, відчували тиск системи гасіння прихильності торговців-капіталістів. Це призвело до переміщення багатьох виробництв з міста [87, с. 94].

Після Реформації та реорганізації державного будівництва, відбулися зміни, які не принесли реальних користей простим людям. Зросло населення Європи на

більш ніж наполовину між 1500 та 1700 роками, але приплив дорогоцінних металів з Нового Світу та інші фактори призвели до інфляційної тенденції, яка стала однією з причин економічних труднощів і соціального напруження кінця XVI століття. Це призвело до зменшення прибутку міст та сіл та обмеження участі муніципальних гільдій у політичному процесі. Також становище ремісників занепало, оскільки система гасіння прихильності купців-капіталістів створила тиск на ручну працю та виробництво в містах, що призвело до переміщення їх в сільську місцевість. Збільшився поділ праці, що перетворив ремісників на залежних робітників. У сільськогосподарському секторі високі ціни на зерно та зростання вартості землі покращили долю селян-власників, але поляризували суспільство. Дворяни-землевласники та міські патриції, які інвестували в сільське господарство, отримали найбільший вигравш. Під час цього періоду верхівка заможних купців і землевласників у містах зіткнулася з пролетаріатом, цілі верстви якого до кінця століття збідніли. Багатонаселені міста, які колись були славою Німеччини, почали відігравати меншу роль через економічні проблеми.

Суперечності між багатими і бідними та ворожнеча слабких проти могутніх створили напругу між різними групами і класами. Влада в країні стала ще більш концентрованою, ніж будь-коли раніше. У Німеччині новими центрами влади стали розкішні двори світських та церковних князів, які поширювали своє вплив на привілейовані групи, такі як дворянство, яке повернулося до значущої ролі, але зрозуміло, що його функції обмежені служінням правителям, та вищої буржуазії, яка змінила свою лояльність з цехів до палаців. Адміністративна централізація та Реформація, яку політично схвалено, ведуть до більш жорсткого контролю над життям звичайних людей. Ці зміни відбувалися через введення різних мандатів з центрів уряду, що мали на меті просувати етику порядку, продуктивності та моралі, а також формувати робочу та домашню діяльність, приватні звички та ставлення. Ці зміни викликали опір серед населення, але більшість висловлювала свою обуреність пасивно. Евангельська Реформація, здається, мала незначний

вплив на широке населення, чия ефективна релігія й надалі була сумішшю традиційного християнства та народної магії [48, с. 91].

Під кінець XVI століття більшість населення Німеччини стала біднішою, ніж на початку століття. Жінки, зокрема, стали ущемленими, знижуючи свою присутність в більшості міських професій, окрім тих, що вважалися менш престижними. Економічний тиск зміцнював старі забобони, які запобігали жінкам конкурувати з чоловіками за робочі місця. В цьому контексті не дивно, що з 1580-х по 1620-ті роки відбувався сплеск переслідувань за чаклунство в Німеччині, особливо на південному заході та в Баварії. Переслідування можна було розглядати як реакцію на напругу в результаті економічних труднощів та соціальних проблем. Відомості про справжні причини цієї напруги, які сучасні історики можуть зрозуміти, були приховані від людей того часу.

Після Аугсбурзького миру чотири сили змагалися за контроль над Священною Римською імперією. Лютерани були за розширення своїх прав, здобутих у 1555 році, на території, що залишалася римо-католицькою. Кальвіністи, які були виключені з Аугсбурзького поселення, також прагнули визнання і отримали великі територіальні перемоги у 1560-х і 70-х роках. Прихильники католицької реформації з Іспанії та Риму намагалися повернути протестантський прогрес назад, допомагаючи сильним урядам. Габсбурзькі імператори прагнули служити католицькій справі, послаблюючи протестантських князів, де це було можливо, і боронячи свої династичні землі від протестантизму. Політичні конфлікти були постійними, а війни – частими, оскільки інститути імперії були безсилі нейтралізувати або спрямувати ці конкуруючі спроби. Максиміліан II, Рудольф II та Матіас, католики зайняті проблемами збереження лояльності своїх династичних земель та безпеки східних кордонів від турків, не мали можливості підтримувати порядок в імперії, оскільки Аугсбурзькі умови поставили громадську безпеку під нагляд адміністративних округів, які контролювалися маєтками. Таким чином, перед Тридцятилітньою війною період

був періодом більш-менш постійних конфліктів майже в усіх частинах імперії [56, с. 218].

В другій половині 16 століття на історичній арені з'явилися два нових агенти змін. Католицька реформація, яка в основному діяла через Тридентський собор (1545-1563) та Єзуїтів (Товариство Ісуса), суттєво змінила римо-католицький християнський рух. Трент надав авторитетні визначення догмату вперше за довгу історію церкви; підтвердив традицію як джерело одкровення разом із Біблією; оголосив таїнства як посередників благодаті; оголосив церкву ієрархічною інституцією на чолі з папою (в протигагу до формулювання Лютера про "священство всіх віруючих"); та видав велику кількість мандатів на проведення реформ, щоб відповісти на вічні звинувачення у розслабленості та корупції. Після 1560-х років Католицька Реформація більше зосередилась на виконанні Тридентських постанов. Найефективнішими у цьому були Єзуїти, війовничий орден, заснований Ігнатієм Лойолою в 1534 р., які пообіцяли суворо підкорятися Папі та діяти як інструмент церкви для відновлення позицій, втрачених протестантизмом. У Німеччині єзуїти оселилися в Кельні в 1544 р., а пізніше у Відні, Інгольштадті та Празі. У тісній співпраці з католицькими правителями, часто як їхні сповідники, єзуїти втілили активну фазу католицької реформи, яка відома як Контрреформація або католицька конфесіоналізація.

У другій половині XVI ст. в Німеччині з'явилися два нових суб'єкти, які стали активно діяти на полі релігійних змін. Католицька Реформація була проведена переважно через Тридентський собор (1545-1563) та єзуїтів (Товариство Ісуса), які зосередили свою увагу на виконанні Тридентських постанов та здійснювали активну фазу реформи. З іншого боку, кальвіністи, які мали вплив на німецьке суспільство в цей період, отримали прізвисько "Друга Реформація". Кальвіністське віровчення здобуло популярність у виборчих округах Бранденбурга, Саксонії, Гессен-Касселя, Нассау, Дурлаху, Ангальту та деяких містах, і відрізнялось від женецького кальвінізму тим, що легко співіснувало з

автократичною територіальною церквою. Німецькі князі-кальвіністи використовували віру як агресивну теологічну та політичну зброю, щоб боротися за перевагу протестантів у Священній Римській імперії. Кальвінізм також надихнув формування войовничих партій, які вимагали визнання його як легітимної релігії згідно з правилом *cuius regio, eius religio* ("чия область, того й релігія"), яке було сформульоване в Аугсбурзькому мирі [63, с. 53].

У зв'язку з тим, що релігійна ситуація стала ще більш гострою, ніж будь-коли, а конфесійні та політичні питання нерозривно переплелися, будь-який інцидент міг спровокувати новий конфлікт, який, враховуючи конкуренцію за владу в Європі між династіями Габсбургів, Францією, Англією та Нідерландами, був імовірним. Серія інцидентів зрушила події на межу. У 1582 році архієпископ-курфюрст Кельна, перейшовши на кальвінізм, оскаржив церковні застереження Аугсбурзького договору 1555 року, зберігаючи свій титул, таким чином погрожуючи віддати більшість голосів у колегії курфюрстів протестантам. У "Кельнській війні" 1583 року його вигнали іспанські війська, а герцогом-наступником став обраний Ернст Баварський. Протягом 1590-х років інкорпорація церковної власності протестантськими урядами стала причиною судових процесів у судах імперії, оскільки римо-католицька влада намагалася змусити повернути все, що було конфісковано з 1555 року; Протестантські держави, у свою чергу, залежно від подальших поступок, ставили підтримку війни імператора проти турків.

Габсбургам становилося все важче просувати римо-католицьку справу через збільшену розумову нездатність Рудольфа II. Більшість керівництва справами було передано його братові Матіасу, який став його наступником у 1612 році. Проте серйозніший підрив імперської влади Габсбургів стався в династичних землях. Суворі католицька реформа спричинила селянські повстання в Австрії та опір дворян в Угорщині та Богемії (де кальвінізм пробив шлях до правлячих класів). В Угорщині націоналістична партія під керівництвом Іштвана Бочкая

уклала союз із лютеранськими князями та отримала підтримку від турків. В Богемії у 1609 році імператор видав гарантію релігійної свободи маєткам у зв'язку з так званим "Листом Величності" [54, с. 93].

Приблизно у той же період часу місто Донауверт було захоплено баварськими військами за дорученням імператора, що стверджував необхідність захисту римо-католицької меншості в цьому регіоні. Цей інцидент послужив каталізатором для створення протестантської унії (1608) правителями, які були прихильні до кальвінізму та лютеранства, що сприйняли його як сигнал небезпеки. У відповідь на це, Максиміліан, найрішучіший князь-католик в імперії, очолив Католицьку лігу (1609). Кожна сторона зібрала свою армію та отримала підтримку іноземних держав: протестанти — Франції та Богемії, а католики — Іспанії. У такий спосіб німецька боротьба стала мілітаризованою та міжнародною.

У період 1609-1610 років майже відбулась війна через спадкоємництво за Юліх-Клеве. Після смерті римо-католицького правителя цих територій, які були важливим блоком на нижньому Рейні, два протестантські кандидати зайняли землі з підтримкою Франції та Англії. Але Іспанія та імператор висловили опір, викликавши міжнародну напруженість. Убивство короля Франції Генріха IV, який мав допомогти протестантським кандидатам, призвело до розв'язання кризи у 1610 році.

Припинення війни було тимчасовим, і скоро ситуація в Богемії розгорнулася в повноцінну війну. Наслідуючи Рудольфа II та Матіаса, бездітний Фердинанд Штирський (пізніше імператор Фердинанд II), зменшив релігійні свободи, які були надані богемцям за Листом Величності. У відповідь богемські стани влаштували в 1618 році протест на Градчанах, який призвів до дефенестрації двох імперських радників з вікна замку. Фердинанд готувався до військових дій, тоді як богемські стани обрали кальвініста Фрідріха V Пфальцького королем. Альянси були укладені з обох сторін, що створило сцену для Тридцятилітньої війни, яка складалася з послідовності широкомасштабних військових дій [75, с. 92].

Отже, реформація, яку очолив Мартін Лютер, поширилася в Німеччині з дивовижною швидкістю, здобувши підтримку серед широких мас населення. Під час виступів перед громадськістю Лютер звертався до мови людей і використовував народні прислів'я, щоб передати свої ідеї.

Згідно зі статистикою, до 1525 року більше ніж половина німецьких князівств перейшли на сторону Реформації, що викликало напруження між католиками та протестантами.

Незважаючи на військові поразки, рух Реформації продовжував свою діяльність, зокрема через створення мережі протестантських шкіл, колегій і університетів. У XVII столітті лютеранська церква була прийнята як офіційна релігія в більшості німецьких князівств, що забезпечило їй поширення у всіх верствах населення.

Поширення ідеї лютеранства в Німеччині було пов'язане з діяльністю Мартіна Лютера [79, с. 44]. Після 1521 р. Лютера було визнано єретиком, проте його взяв під захист курфюрст Саксонії Фрідріх III. В той час Лютер продовжував писати та пропагувати свої ідеї, він переклав Біблію на німецьку мову, реформував університет у Віттенберзі та створив катехізиси, які містили основні принципи лютеранської віри.

Рух Реформації поширився по всій Німеччині, де з'явилися протестантські церкви та спільноти. Лютерани отримали підтримку князів та інших світських правителів, які хотіли зменшити вплив католицької церкви на свої території та зберегти свою владу.

Однак, це призвело до напруженості між католиками та протестантами, яка загострилася внаслідок селянської війни в 1524-1525 роках. Після відновлення порядку та підписання Аугсбурзького релігійного миру 1555 року, протестанти отримали право на вільне віросповідання та наявність своїх церков та шкіл.

Сьогодні лютеранська церква є другою за величиною в Німеччині та має значний вплив на культуру та суспільство країни. Вона також представлена в інших країнах.

Після смерті Мартіна Лютера в 1546 році відбулася внутрішньоцерковна боротьба між його послідовниками, що привело до поділу на різні групи. У 1555 році відбулось складання Аугсбурзького миру, який формально закінчив Реформацію в Німеччині. Кожен князь міг вибрати релігію своєї землі, і тим самим визнавав рівноправність католиків і протестантів.

Протестантські рухи швидко поширилися по всій Європі, зокрема в Англії, де головним рушієм був король Генріх VIII. Він був незадоволений папською владою і захотів відокремити англіканську церкву від Римської католицької церкви. Це призвело до відкриття нових церков, зокрема протестантських, і великої релігійної свободи в Англії [78, с. 45].

Протестантизм також швидко поширився в Нідерландах, де головним рушієм став Янсен, який заснував реформовану церкву. Ця церква стала домінуючою в Нідерландах та впливала на подальший розвиток країни.

З часом протестантизм став однією з найбільших християнських конфесій у світі. Сьогодні протестанти відомі своєю різноманітністю, яка варіюється від традиційних лютеранських церков до різних євангельських церков та методистських церков. Протестанти відіграють важливу роль в багатьох країнах світу, в тому числі у США, Великобританії, Німеччині, Нідерландах та Скандинавії.

Лютеранство сильно вплинуло на розвиток освіти, науки та культури в Німеччині. Мартін Лютер вважав, що люди повинні самі читати та розуміти Біблію, що призвело до поширення грамотності серед народу. У 1524 році Лютер заснував першу школу, де діти, незалежно від соціального становища, мали навчатися грамотності та основам християнської віри.

В епоху Реформації в Німеччині було створено багато престижних університетів, таких як Гейдельберзький, Тьубінгенський, Марбурзький та Віттенберзький, які надавали якісну освіту та сприяли розвитку науки. В цей період було засновано такі наукові дисципліни, як історія, філософія та інші гуманітарні дисципліни.

Реформація також помітно вплинула на культуру Німеччини, зокрема на літературу та мистецтво. Німецькомовна література відіграла важливу роль у поширенні ідей Реформації в добу Нового часу. Такі письменники, як Ганс Сакс, Францішек Фребель, Якоб Грімм та Йоганн Вольфганг фон Гете, писали про ідеї Реформації та наслідки цих ідей для культури та суспільства. У мистецтві реформація призвела до збільшення популярності портретів та живопису, зокрема релігійних сюжетів. Релігійна реформа також вплинула на архітектуру, зокрема на створення нових просторів для богослужінь [34, с. 93].

Розповсюдження ідеї протестантизму в Німеччині також призвело до розвитку мистецтва і архітектури. Багато протестантських церков та споруд, зокрема замки та палаці, були зведені в період Реформації. Наприклад, замок Вартбург, де Лютер перебував у вигнанні, та замок Нойшванштайн, який вважається символом Баварії, були зведені за правління Лютеранських князів. Художники, такі як Лукас Кранах та Альбрехт Дюрер, були також активними протестантськими учасниками, які створювали релігійні картини та гравюри.

Також не можна забувати, що ідеї протестантизму вплинули на розвиток музичної культури в Німеччині. Імена таких відомих композиторів, як Бах, Гендель та Шютц, пов'язуються з протестантизмом. Лютер вважав, що музика є невід'ємною частиною релігії, і стимулював розвиток протестантської музики. Це призвело до створення багатьох хоралів та церковних гімнів, які стали популярними у протестантських церквах.

Реформація в Німеччині мала глибокий вплив на розвиток культури, освіти та науки. Вона стала каталізатором для зміни відносин між владою та релігією, а

також створила нову релігійну та культурну ідентичність для багатьох німців. Результатом цих змін було збільшення впливу протестантизму в Німеччині, який продовжує бути сильним фактором у сучасному житті країни.

Вплив лютеранства на сучасне суспільно-політичне життя Німеччини надзвичайно значущий. Згідно з офіційними даними, більшість населення країни є християнами, а серед них більшість - лютерани. Лютеранство також має вплив на політику, особливо на рівні муніципалітетів та штатів. Кілька штатів, таких як Баварія та Баден-Вюртемберг, мають домінуючу позицію лютеранства в своєму релігійному ландшафті [25, с. 32].

На сьогоднішній день, лютеранство залишається одним з найважливіших релігійних напрямів в Німеччині, з мільйонами прихильників, церков та громад. Вплив руху на культуру, науку та освіту досі помітний, а спадщина Мартіна Лютера відображена в низці пам'яток та музеїв по всій країні. В той же час, лютеранська церква в Німеччині активно працює над тим, щоб відповісти на виклики сучасного світу, такі як міжрелігійний діалог, соціальна справедливість та екологічність.

Сьогодні Німеччина визнає свободу релігії та не допускає дискримінації на основі релігії або переконань. Багато громадських ініціатив та об'єднань, що сприяють різноманітним релігійним спільнотам, є досить поширеними в країні. Також існує закон про повагу до релігійних переконань, який забороняє ганьбити або зневажати будь-яку релігію.

У зв'язку з міжнародною міграцією та ростом мультикультурності у Німеччині, релігійна толерантність стала ще більш важливою. Німеччина стала домом для багатьох різних релігійних груп, зокрема мусульман, індуїстів, буддистів та інших. У країні існує багато ініціатив, щоб допомогти цим групам інтегруватися та відчувати себе частиною німецького суспільства.

Усі ці фактори свідчать про значний вплив лютеранства на розвиток релігійної толерантності в Німеччині. Це дозволило країні зберегти свою

культурну спадщину та стати більш відкритою для інших релігійних традицій, забезпечуючи таким чином співіснування та гармонію між людьми різних віросповідань [15, с. 493].

2.2. Утворення лютеранських общин та їх організація

З початком Реформації прихильники Лютера у Німеччині стали утворювати общини, що діяли під егідою різних князів та міських рад. Оскільки багато з цих общин мали своїх священиків, які були навчені за книгами Лютера та його послідовників, у Німеччині були створені перші лютеранські об'єднання.

З часом, коли лютеранство стало більш масштабним рухом, Євангелічно-лютеранська церква у Німеччині стала організовуватися на більш формальному рівні. У 1530 році було складено "Аугсбурзьке віросповідання", документ, який містив основні положення віри лютеран. Цей документ був важливим кроком у формуванні ідентичності лютеранської громади, яка складалася з різних груп.

У наступні десятиліття протестантські об'єднання у Німеччині та сусідніх країнах продовжували розвиватися: вони представляли як лютеранство, так і інші напрями. Так, у 1546 році була створена "Конфесія Цюріха", документ, який представляв погляди кальвіністів. У 1580 році лютеранські теологи склали "Книгу Згоди", що містила віросповідні книги церкви. Цей документ, який об'єднав різні групи лютеран і став ідейною основою для організації ортодоксального лютеранства у Німеччині.

Із середини XVI ст. лютеранські об'єднання почали активно створюватися за межами Німеччини, зокрема в Скандинавії та Прибалтиці. Вже сподвижник Лютера Йоганн Бугенхаген наприкінці 1530-х рр. провів Реформацію в Данії. Це сприяло подальшому поширенню лютеранства в Європі та по всьому світу.

Згодом, у XVIII ст., в Німеччині виникла необхідність об'єднати різні лютеранські церкви, які існували в окремих князівствах та провінціях. У результаті була утворена загальнонімецька лютеранська церква, яка об'єднала

різні групи і відділи, а також забезпечила організованість та єдність віровчення. Під час цього процесу було створено також нові гімни та богослужіння [31, с. 55].

У XX ст. лютеранська церква продовжує свою діяльність в Німеччині та інших країнах світу, а також співпрацює з іншими християнськими конфесіями в рамках екуменічного руху. Також у минулому столітті відбулися ряд реформ, зокрема щодо жіночого духовенства, які дозволили жінкам стати проповідниками та отримати інші важливі посади в церкві. У XVII і XVIII століттях лютеранство продовжувало змінюватися та розвиватися. В цей період відбулися розколи і об'єднання між різними напрямками лютеранства, а також з'явилися нові галузі, такі як євангельські церкви та п'ятидесятницькі церкви.

У XIX столітті лютеранські церкви стали важливими гравцями у релігійному та культурному житті європейських країн. Були створені нові об'єднання та організації, такі як Лютеранський світовий союз, що об'єднував різні лютеранські церкви та громади з усього світу.

У XX столітті лютеранство стало однією з найбільших християнських традицій в світі, з більш ніж 70 мільйонами прихильників у різних країнах. У цей період відбулися значні зміни у лютеранських церквах, такі як жіноче священство та зміна відношення до питань, пов'язаних зі статевою орієнтацією.

В цілому, ідеї Реформації, які були висунуті Мартіном Лютером, продовжують мати великий вплив на релігійне, культурне та соціальне життя сучасного світу.

Таким чином, ідеї та рух Реформації, що розпочалися в Німеччині понад півтора століття тому, досі мають великий вплив на світову історію та культуру. У сучасному світі лютеранська церква продовжує розвиватися та працювати над збереженням своїх традицій та співіснуванням з іншими християнськими конфесіями.

Політика лютеранських церков на різних континентах світу відрізняється. Наприклад, в Скандинавії та Німеччині є свої особливості, які відображають

обидві традиції. Церква Швеції, яка припинила статус державної церкви у 2000 році, зберегла єпископську посаду і місцеві конгрегації мають значну свободу призначати своїх пасторів. Датська церква знову запровадила єпископський сан, а в Норвегії парламент мав значний голос у церковних справах, але в 2006 році церква і держава погодилися про їх розділення. Фінська церква була незалежною від державного контролю з 1869 року, але підтримується державними коштами [57, с. 53].

У Німеччині до кінця Першої світової війни адміністративні справи лютеранських церков виконувалися урядовими установами, і правитель мав важливу владу як головуючий єпископ. Зі створенням Веймарської республіки регіональні лютеранські церкви прийняли нові конституції. В деяких провінціях конгрегації підпорядковувалися суперінтенданту та генеральному синоду, тоді як в інших вони підпорядковувалися єпископу. Ці церкви були об'єднані в 1922 році в Федерацію євангельських церков Німеччини, яка складалася з 15 лютеранських і 12 синодів Пруського союзу разом з одним реформаторським синодом. Асоціація євангельсько-лютеранських церков.

Після закінчення Другої світової війни в Німеччині виникла Євангельська церква в Німеччині, що об'єднала різні лютеранські та реформатські церкви. За керівництва єпископів Теофіла Вурма, Ганса Майзера та пастора Мартіна Німеллера, ЕKD прийняла Барменську декларацію, яка відображала її основоположну заяву. Для захисту лютеранських інтересів у 1948 році була створена Об'єднана євангелістсько-лютеранська церква Німеччини як федерація регіональних лютеранських церков. Згодом почалися спроби повної інтеграції VELKD в ЕKD. Незважаючи на поділ Німеччини на чотири союзницькі зони окупації в кінці Другої світової війни, ЕKD охоплювала як Східну, так і Західну Німеччину. Проте, в 1968 році церкви Східної Німеччини вийшли з ЕKD і створили власну Східнонімецьку євангельську федерацію (Об'єднану

євангелістсько-лютеранську церкву в Німецькій Демократичній Республіці) через тиск з боку уряду Східної Німеччини [60, с. 84].

Лютерани Східної Німеччини у 50-ті та 60-ті роки XX ст. прагнули уникати конфронтації з державою, навіть коли вона запровадила майже обов'язкове «посвячення молоді», яке мало замінити конфірмацію. На відміну від католицької Церкви в комуністичній Польщі, лютерани НДР були сповнені рішучості співпрацювати з державою, коли це було можливо, і водночас підтверджували необхідність церкви бути церквою. Ця стратегія була виражена в гаслі «церква в соціалізмі». Проте до кінця 1970-х років почало відбуватися зближення з комуністичним режимом. Тим не менш, кількість членів лютеранських церков значно скоротилася приблизно за півстоліття комуністичного правління у Східній Німеччині. Починаючи з 1988-1989 рр., коли в Німецькій Демократичній Республіці почалися демонстрації і інші виступи, лютеранські пастори та церкви виступили в їх авангарді з вимогами більших громадянських свобод. Об'єднання Німеччини в 1990 р. мало вплинуло на членство церкви, оскільки тенденція до його зниження продовжилася. На початку XXI століття близько 20% населення колишньої Німецької Демократичної Республіки належало до лютеранської церкви [62, с. 56].

Отже, Реформація мала великий вплив на розвиток європейської культури та суспільства. Вона сприяла розширенню друку, розвитку освіти, збільшенню відкритості та свободи думок, а також сприяла формуванню національних ідентичностей.

РОЗДІЛ 3. ВЗАЄМОДІЯ ЛЮТЕРАНСТВА З ІНШИМИ КОНФЕСІЯМИ ТА СВІТСЬКОЮ ВЛАДОЮ

3.1. Відносини лютеран з католиками, місцевими общинами, іншими соціальними і релігійними групами

Взаємини між лютеранством та католицизмом не завжди були спокійними. Після конституювання ідей лютеранства в "Аугсбурзькому віросповіданні", релігійні конфлікти не припинились, а загострилися. У 1546 р. розпочалась Шмалькальденська війна, де лютеранські князі боролися проти католицьких володарів. В результаті поразки в цій війни, лютеранська церква втратила значну частину своєї території. Проте після перемоги у "князівській війні" 1552 р. вплив лютеранства в Німеччині відновлюється.

Протягом наступних століть, лютеранство переживало нові складні конфлікти із іншими релігійними групами. Так, у 1618 р. розпочалась Тридцятирічна війна, де католики та протестанти боролись за вплив на Німеччину. Внаслідок цього конфлікту, незважаючи на те, що лютеранська церква за умовами Вестфальського миру стала однією з трьох головних конфесій у Німеччині, католицька церква все ще зберігала помітний вплив на південній території країни. З другого боку, лютеранська церква мала спільність із іншими протестантськими релігійними групами, зокрема з кальвіністами та англіканцями [11, с. 58].

З часом, з'явилися різні напрямки лютеранства, що спричинило нові конфлікти та розколи внутрішньої структури церкви. Проте, незважаючи на ці труднощі, лютеранство залишається однією з провідних протестантських релігій у світі. Сучасні лідери лютеранської церкви прагнуть зберігати традиції Реформації, а також адаптувати їх до сучасності, зокрема, відкриваючи нові об'єкти духовного служіння та залучаючи нові групи вірян.

Ще однією характерною рисою сучасного лютеранства є його екуменічна спрямованість. Лютерани активно співпрацюють з іншими християнськими конфесіями та релігіями у боротьбі за спільні цінності та гуманітарні питання, такі як права людини, боротьба з бідністю та голодом, екологічна криза та інші соціальні проблеми.

У цілому, ідеї Реформації та її вплив на розвиток лютеранства мають величезне значення для історії християнської релігії та європейської культури загалом. Вони стали поштовхом для появи нових релігійних рухів та розвитку світських ідей, а також відіграли важливу роль у формуванні сучасних соціально-політичних структур та цінностей у багатьох країнах світу.

У сучасний час, лютеранські церкви існують в більш ніж 80 країнах світу, зокрема в Європі, Північній та Південній Америці, Африці та Азії. В останні десятиліття лютеранські церкви активно займаються екологічною та соціальною проблематикою. У багатьох країнах вони стали активними учасниками боротьби за зміни у законодавстві та політиці в галузі соціальної справедливості та боротьби з бідністю [19, с. 114].

Для більш глибокого аналізу особливостей лютеранства варто розглянути різні реформаторські напрямки. Реформація спричинила масштабні трансформації християнської теології та практики. Реформаційні рухи були спрямовані на поліпшення релігійної життєвої сфери та протест проти деяких аспектів католицької церкви.

Реформаційні рухи, такі як лютеранство, кальвінізм, англіканство та анабаптизм, відрізнялися в своїх теологічних поглядах та організації, але мали спільну мету поліпшення релігійної практики.

- Лютеранство було започатковано Мартіном Лютером, який був католицьким священиком, але став критикувати практики церкви, такі як продаж індульгенцій. Лютерани вважали, що спасіння можна отримати тільки через віру в Бога, а не через вчинення добрих дій.

- Кальвінізм, який був започаткований Жаном Кальвіном, розширив ідею лютеранства про те, що людина може мати прямий зв'язок з Богом, навіть без посередництва церкви. Кальвіністи вважали, що Бог визначає, хто буде спасений, і що людина не може змінити це рішення.
- Англіканство, яке було створене Генріхом VIII, було спрямоване на відмову від папської влади та створення національної церкви. Англікани вважали, що влада в церкві має бути віддана монарху.
- Анабаптизм, що було започатковане у Нідерландах, було спрямоване на повернення до першоджерел християнської віри [23, с. 48].

Однак, не всі реформатори діяли настільки радикально, як Лютер і Кальвін. У багатьох країнах Європи з'явилися рухи, які намагалися змінити католицьку церкву зсередини, залишаючи її основні релігійні доктрини недоторканими. Наприклад, у Франції було створено групу галіканів, яка прагнула зберегти локальну автономію для французької церкви, але залишитися в межах римо-католицької доктрини.

У деяких країнах, таких як Англія, реформаторські рухи поєднували культурну та політичну революцію з релігійними змінами. Англіканська церква була заснована Генріхом VIII, який розірвав з Римом і оголосив себе головою церкви в Англії. У своїй церкві Генріх VIII зберігав більшість римо-католицьких доктрин, проте він також впровадив реформу релігійної практики та організації церкви.

У деяких інших країнах, таких як Нідерланди та Швеція, реформаторські рухи призвели до війн і політичної роздробленості. У Нідерландах католицька церква була протиставлена протестантським групам, що привело до довготривалої війни та напруження між двома релігійними групами.

Взаємодія лютеранства з місцевими громадами та іншими суспільними групами є важливою складовою розвитку церкви як в Німеччині, так і в світі. У Німеччині лютеранські церкви зазвичай мають сильний зв'язок з місцевими

громадами та беруть активну участь у соціально-економічному житті регіонів, де вони діють [85, с. 128].

У світі лютеранство активно співпрацює з іншими християнськими конфесіями, особливо з англіканською церквою, яка є його найближчим партнером в діалозі з іншими релігійними та суспільними групами. Лютеранські церкви також займають активну позицію в боротьбі за права людей та захист прав людей на увесь світ.

Одним з найважливіших питань для лютеранства є екологічна криза та збереження природних ресурсів. Церква активно співпрацює з урядами та іншими організаціями в розв'язанні цих проблем та підтримує ініціативи з охорони природи.

Також, лютеранське діячі взаємодіють з іншими релігійними конфесіями в різних форматах міжконфесійного діалогу, таких як Рада світових церков та міжрелігійні форуми. Участь в таких заходах сприяє підтримці толерантності та поваги до інших релігій та культур. Лютеранство в сучасному світі продовжує активно взаємодіяти з різними громадськими та релігійними організаціями. В Німеччині лютерани активно беруть участь у різних інтерконфесійних та міжрелігійних заходах, зокрема, в обговоренні екологічних проблем, міжнаціональних та міжкультурних взаємин, соціальної справедливості, взаємодії з іншими християнськими церквами та релігійними спільнотами.

У світлі названих течій протестантизму, Реформація може бути розглянута як складний процес, який змінив релігійну, культурну та політичну панораму Європи. Цей процес мав вирішальне значення в історії розвитку цивілізації, вплинув на багато сфер життя суспільства. Реформація сприяла розвитку демократії, наукового мислення, освіти та культурної різноманітності в Європі.

Релігійні рухи Реформації продовжили існування в різних формах і напрямках, а також сформували нові конфесії, які зараз відомі як протестантизм. У свою чергу, римо-католицька церква провела ряд реформ, відомих як

Контрреформація, що сприяла відродженню католицької доктрини та розквіту католицької церкви.

Політичні наслідки Реформації були також значними. Відбувалися різноманітні зміни у владі та управлінні. У Німеччині розпад Священної Римської імперії на 300 незалежних князівств відобразив велику фрагментацію у європейській політиці.

Культурний вплив Реформації виявив себе в розвитку освіти та науки. Реформатори вважали, що важливою є не тільки релігійна, але й загальна освіта. Це привело до створення ряду університетів та шкіл. Важливим досягненням було також перекладання Біблії на мови народів Європи [32, с. 96].

Отже, Реформація мала значний вплив на розвиток європейської історії, культури, політики та релігії. Вона викликала значні зміни, які вплинули на розвиток європейських суспільств та мали наслідки у всьому світі.

У цілому, ідеї Реформації, викладені Мартіном Лютером, відіграли важливу роль у формуванні сучасної європейської культури та цінностей, таких як громадянська свобода, рівність перед законом, свобода сумління та думки, соціальна справедливість та розвиток освіти. У цьому контексті Реформація залишається актуальною й сьогодні, спонукаючи людей до духовного пошуку та розвитку, боротьби за справедливість та зміну світу на краще.

3.2. Відносини зі світською владою та її вплив на розвиток лютеранства

Позиція влади щодо розповсюдження лютеранства в Німеччині в період Реформації була досить складною. У багатьох регіонах, зокрема на території князівств, які були протестантськими, державні органи сприяли поширенню нової віри, адже це зміцнювало їх владу і авторитет.

Однак, у регіонах, де переважали католики, можновладці діяли проти розповсюдження лютеранства. Наприклад, імператор Карл V, який панував у період Реформації, був католиком і він використовував свою владу, щоб

придушити рух Реформації. Він вважав, що це загрожує єдності католицької церкви і держави.

У 1545 році було скликано Тридентський собор, який був відповіддю на поширення Реформації. На цьому соборі були прийняті рішення, що вивели католицьку церкву з кризи, зміцнили її доктрину і підвищили її авторитет. Таким чином, державні органи використовували різні способи, щоб протистояти розповсюдженню лютеранства в Німеччині в період Реформації.

У той час, коли Реформація поширювалася в Німеччині, державні органи в різних країнах ставилися до цього процесу по-різному. У Данії, Норвегії та Швеції Реформація стала офіційною релігією, що було пов'язане зі зміною державної політики в цих країнах.

У Іспанії, Франції та Італії Реформація заборонялася державними органами і підлягала суворому переслідуванню. У Британії ситуація була складною через релігійний розкол між англіканською та католицькою церквами, але в кінці кінців було досягнуто компромісу [70, с. 85].

У Німеччині сам процес Реформації був складним і підлягав змінам залежно від позиції різних державних органів. У північній Німеччині Реформація стала домінуючою релігією, тоді як у південній Німеччині католицизм залишалося переважною віросповіддю.

У багатьох країнах, де лютеранство стало домінуючою релігією, церква тісно пов'язана зі світською владою. Наприклад, у Швеції, де лютеранство є державною релігією, єпископи та інші високопоставлені представники церкви займаються питаннями національного значення та мають свій голос у державних справах.

У Німеччині також існує тісний зв'язок між церквою та державою. У 1919 році була створена Євангелічна церква в Німеччині, яка стала спільнотою для більшості лютеранських церков. Це стало можливим завдяки тому, що після

Першої світової війни було скасовано монархію та створено Веймарську республіку, в якій церква втратила свій спеціальний статус.

Проте, незважаючи на цей зв'язок зі світською владою, лютеранська церква залишається автономною у своїй духовній та організаційній діяльності. Вона має свою власну ієрархію, сакраменти та традиції, які відрізняють її від інших релігійних груп.

Крім того, існують різноманітні спроби впливу світської влади на діяльність церкви. Наприклад, у XX столітті в СРСР і інших комуністичних країнах лютеранство було переслідувано, оскільки комуністичний режим вважав релігію опіумом для народу та спробував знищити її вплив на суспільство.

У сучасному світі лютеранська церква продовжує займати вагомую позицію в релігійному житті. За оцінками Енциклопедії релігії та етики, на початок XXI століття кількість лютеран становила близько 74 мільйони осіб по всьому світу, що робить цю групу однією з найбільших серед християнських конфесій [67, с. 93].

Сьогодні лютеранство практикується в різних країнах світу та включає в себе різні національні церкви та групи. Наприклад, в Швеції церква є державною і має великий вплив на культурну та громадську сфери країни. У США та Канаді лютеранство представлене численними церковними групами, що мають різні доктринальні та соціальні погляди.

Одним із важливих аспектів розвитку лютеранства в сучасному світі є його відносини зі світською владою. У багатьох країнах, де лютеранство має сильну присутність, церква зберігає певний вплив на політичне життя, а деякі національні церкви мають статус державних церков. Однак, з іншого боку, існують країни, де церква та держава строго розділені, і це може викликати деякі проблеми для лютеранства, особливо в контексті прав людини та соціальних питань.

Крім того, в сучасному світі лютеранство постійно стикається з викликами та проблемами, пов'язаними зі зміною соціальних та культурних реалій.

Наприклад, зростання секуляризації та загострення соціальних проблем можуть стати причиною розколів та конфліктів внутрішньої структури церкви. Також, важливим викликом для сучасного лютеранства є потреба забезпечення взаємодії з іншими християнськими та нерелігійними групами, а також з міжнародними організаціями, у тому числі з питань екології та глобальної співпраці.

Проте, лютеранська церква продовжує активно працювати над вирішенням цих викликів та втіленням своїх цінностей та принципів у сучасному світі. Вона займається діяльністю з підтримки соціально вразливих груп населення, включаючи мігрантів та біженців, а також з підтримки екологічної стійкості та боротьби зі зміною клімату.

Крім того, лютеранська церква продовжує займати важливе місце в еклезіальній історії та культурі, внесла значний внесок у розвиток музики, літератури, мистецтва та інших сфер людської діяльності.

Отже, можна стверджувати, що лютеранство продовжує залишатися важливим релігійним рухом, що має значний вплив на світову історію та культуру. Він продовжує змінюватися та адаптуватися до сучасних викликів, проте залишається вірним своїм принципам та цінностям.

Лютеранство залишається важливим елементом християнської традиції, який знаходиться на перехресті різних культур та ідеологій. Його вплив на світову історію та культуру великий і надалі він зберігає свою актуальність для багатьох людей.

ВИСНОВКИ

У період з 1517 по 1555 роки лютеранство здійснило визначальний вплив на суспільно-політичне життя Німеччини. Після виступу Мартіна Лютера з "95 тезами", християнство пережило велику Реформацію, яка привела до розколу в Церкві та створення нової конфесії - лютеранства. Незважаючи на те, що лютерани Східної, Північної, Південно-Західної Німеччини жили в суспільстві, значна частина якого була ворожа до протестантів та періодично переслідувало їх, вони прагнули уникати конфронтації з державою.

Після смерті Лютера ідеї Реформації продовжили розвивати його прибічники (гнезіолутерани та філіпісти), поряд з якими діяли інші протестантські течії, такі як кальвіністи та анабаптисти. З появою цих груп вплив лютеранської церкви дещо зменшився, але лютерани залишалися однією з найбільших християнських груп у Німеччині.

У 1555 р. було підписано Аугсбурзький мир. У такій складній політичній та релігійній ситуації, було необхідно знайти компроміс між католицькою та протестантською церквами, щоб забезпечити мирне співіснування на території Німеччини. Аугсбурзький договір гарантував свободу віросповідання протестантам у державах-членах Священної Римської імперії, а католикам - в католицьких державах. Це був важливий крок у становленні світоглядкової та релігійної свободи в Німеччині, який забезпечив рівноправність для лютеран у Німеччині та надав їм право на свободу віросповідання (у землях, де правителі були лютеранами). Це відкрило двері для поширення лютеранства в інших країнах та для встановлення міжконфесійного миру в Німеччині.

У наступні епохи лютеранство продовжувало займати важливе місце в німецькому суспільстві та культурі. Воно впливало на розвиток літератури, мистецтва та філософії, а також на політичну сферу. Відомо, що багато німецьких

монархів були лютеранами, а лютеранська церква мала значний вплив на формування суспільно-політичних ідей в Німеччині Нового часу.

Протягом наступних століть, після закінчення Тридцятилітньої війни у 1648 р., лютеранство зберігало своє значення у Німеччині, як в релігійній, так і в культурній сферах. У Новий час, на основі протестантської етики, була сформована "протестантська етика робочої моралі", яка сприяла розвитку капіталізму в Західній Європі. Також, в цей період були створені численні літературні, музичні твори, що відображали лютеранську традицію.

У XX столітті, з появою нацизму в Німеччині, були запроваджені переслідування протестантів, у тому числі і лютеран. Велику роль у боротьбі проти нацизму відіграла Лютеранська церква, яка активно протиставлялася нацистському режиму і була одним з чинників його падіння.

Нині лютеранство залишається однією з найбільших християнських конфесій у Німеччині. Наразі у країні існує понад 11 тисяч конгрегацій, які належать до різних лютеранських організацій. Також лютеранство поширене в інших частинах світу, зокрема, в Північній Америці, Європі, Африці та Азії. Євангелічно-лютеранська церква перебуває в пошуку свого місця у сучасному світі. Вона продовжує займати активну позицію у суспільно-політичному житті країни та долучатися до екуменічних діалогів з іншими християнськими конфесіями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Bienert W. Martin Luther und die Juden / W. Bienert. - Frankfurt am Main, 1982. - 432 s.
2. Deutsche Antwort Luthers auf König Heinrichs von England Buch // EA. – Bd. 28. – 1840. – S. 297–376.
3. Die Wittenberger Bewegung 1521 und 1522 / Von Nikolaus Müller // Archiv für Reformationsgeschichte. Texte und Untersuchungen. - VI. Jg. – Leipzig, 1909. – S. 168–473.
4. Fabiunke G. Martin Luther als Nationalökonom. – Berlin, 1963. – 362 S.
5. Fuchs G. Karlstadts radikal-reformatorisches Wirken und seine Stellung zwischen Müntzer und Luther // Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg. Gesellschaft. und sprachwiss. Reihe. – Jg. 3. – H. 3. – 1953/54. – S. 486–548.
6. Hirsch R., Schuder R. Der gelbe Fleck. Wurzeln und Wirkungen des Judenhasses in der deutschen Geschichte / R. Hirsch, R. Schuder. - Berlin 1987. - 456 s.
7. Kamnitzer H. Zur Vorgeschichte des deutschen Bauernkrieges. – Berlin, 1953. – 144 S.
8. Kaufmann Th. Martin Luther/Th. Kaufmann. - München, 2006. - 318 s.
9. Kremers H. (Hrsg.). Die Juden und Martin Luther/H.Kremers. - Neukirchen, 1985. - 412 s.
10. Lewin R. Luthers Stellung zu den Juden / R. Lewin. - Berlin, 1911. - 246 s.
11. Luther M. On the Jews and Their Lies / M. Luther. - Philadelphia, 1971. - 189 p.
12. Luther M. Ursache und Antwort, daß Jungfrauen Kloster göttlich verlassen mögen // WA. – Bd. 11. – 1900. – S. 380–398.
13. Luther M. Vom Mißbrauch der Messe // EA. – Bd. 28. – 1840. – S. 24–143.
14. Luther M. An den Kurfürsten Friedrich, v. 11. u. 12. August 1523 // EA. – Bd. 53. – 1853. – S. 176–182.

15. Luther M. An den Kurfürsten Friedrich, v. 7. März 1522 // EA. – Bd. 53. – 1853. – S. 109–112.
16. Luther M. An die Wittenberger, 1521. Dez. Bruchstück // EA. – Bd. 53. – 1853. – S. 100–102.
17. Luther M. An Johann Friedrich, Herzog von Sachsen, v. 18. März 1522 // EA. – Bd. 53. – 1853. – 119 S.
18. Luther M. An Spalatin, v. 27. Mai 1523 // EA. – Bd. 53. – 1853. – S. 162–163.
19. Luther M. An Spalatin, v. 7. März 1522 // EA. – Bd. 53. – 1853. – S. 111–113.
Luther M. Von beider Gestalt des Sacraments zu nehmen und anderer Neuerung // EA. – Bd. 28. – 1840. – S. 285–318.
20. Luther M. Bedenken und Unterricht von den Klöstern und allen Geistlichen Gelubden // EA. – Bd. 28. – 1840. – S. 25–64.
21. Luther M. Ein Zeugnis v. 3. Oktober 1523 // EA. – Bd. 53. – 1853. – 212 S.
22. Luther M. Eine treue Vermahnung zu allen Christen, sich zu verhüten vor Aufruhr und Empörung // EA. – Bd. 22. – 1833. – S. 43–59.
23. Luther M. Ordnung eines gemeinen Kastens. Ratschlag, wie die geistlichen Güter zu handeln sind // EA. – Bd. 22. – 1833. – S. 96–118.
24. Osten-Sacken P. von der. Martin Luther und die Juden/P. von der OstenSacken. - Stuttgart, 2002. - 324 s.
25. Rudersdorf M. Kurfürst August von Sachsen. Ein neuer nachreformatorischer Fürstentypus im Konfessionsstaat des Alten Reiches. In: Kurfürst August von Sachsen. Ein nachreformatorischen «Friedensfürst» zwischen Territorium und Reich. Dresden, 2017. S. 8–25.
26. Ruttkay L. Jessenius als Professor in Wittenberg – zum 350. Todesjahr von Jessenius. Orvostörténeti közlemények. Commutationes de historia artis medicinae. 197. No. 62–63, S. 13–55.
27. Sasse M. Martin Luther über die Juden: Weg mit ihnen. - Eisenach, 1938. - 112 s.

28. Shaff F. 2009: Ystoryia khrystyanskoï tserkvy. T. 7. Sankt-Peterburh. (In Russian).
29. Steigmann-Gall R. The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945 / R.Steigmann-Gall. - Cambridge, 2003. - 258 p
30. Steinmetz M. Deutschland von 1476 bis 1648. – Berlin, 1965. – 428 S.
31. Tazenko T. N.: Reformatstvo (kalvynizm) v Hermanyy XVI v. Trudy Sankt-Peterburhskoho ynstytuta ystoryy RAN [Works of St. Petersburg Institute of History of the Russian Academy of sciences]. 2017. 3(19), 245–286.
32. The Hutchinson Pocket Encyclopedia. - Oxford: HebiconPublishing Ltd, 1995-665 p.
33. Vorländer K.Immanuel Kant. Der Mann und das Werk/K.Vorländer. - Wiesbaden, 2004. - 862 s.
34. Zahrnt H.Martin Luther in seiner Zeit-für unsere Zeit/H.Zahrnt. - München, 1983. - 378 s.
35. Zeeden E. W. Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe. München; Wien, 1965.
36. Aktenstücke zur Wittenberger Bewegung. Anfang 1522 / Hrsg. und erläutert von Hermann Barge. – Leipzig, 1912. – 36 S.
37. Acht Sermonen D. M. Luthers von ihm gepredigt zu Wittenberg in der Fasten... // EA. – Bd. 28. – 1840. – S. 202–285.
38. Бецольд Ф. Історія Реформації у Німеччині. - СПб., 1900. - Том 1. - 510 с.; Том 2. - 391 с.
39. Брендлер Г. Мартін Лютер. Теологія та революція / Г. Брендлер. - М. - СПб, 2000. - 368 с.
40. Вознесенський, С. Економічний переворот у Західній Європі та реформація. - Л., 1925. - 201 с.
41. Гейссер Л. Історія Реформації/Л. Гейссер; [Пер. за ред. В. Михайловського]. - М., СПб.: Тип. Е. Лісснер, 1882. - 191 с.

42. Голубкін Ю. О. З любові до істини // Лютер М. Час мовчання минув. Х.: Око, 1994.
43. Девіс, Н. Історія Європи / Норман Девіс; пров. з англ. Т. Б. Менський. - Москва ; АСТ: Зберігач, 2007. - 944 с. : іл., карт.
44. Джерела з історії Реформації. - Вип. 1. - М., 1906. - 155 с.
45. Дятлов В. О. Реформи і Реформація в Німеччині (XV–XVI століття). Чернігів, 2010.
46. Історія Франції: в 3 т. Т. 1 / Відп. ред. А. З. Манфред; Академія наук СРСР; Інститут загальної історії. - Москва: Наука, 1972. - 359 с. : іл., карти.
47. Карєєв Н. І. Історія Західної Європи в новий час. Розвиток культурних та соціальних відносин / Микола Іванович Карєєв; Н. І. Карєєв. - Санкт-Петербург: Друкарня Стасюлевича, 1893. Т. 2: Реформація та політичне життя у XVI-XVII ст. - 1893. - 620 с.
48. Каріков С. А. Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії в 1525–1580 рр.: монографія. - Харків: НУЦЗ України, 2018. - 251 с.
49. Козачишин Н.М., Матюхіна О.А. Філософська і суспільно-політична думка на Україні у XVII ст. – Львів, 1992. – С.5-14.
50. Котляров П. М. Гуманіст і реформатор: освітні, релігійні та соціально-політичні практики Філіпа Меланхтона. Київ – Вінниця, 2017.
51. Крістен О. Реформи Лютера, Кальвіна та протестантизм. - М., 2005. - 320 с.
52. Кулигіна Є. Зміївка: маленька Європа на півдні України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/15552/.
53. Ліхачова Є. Європейські реформатори (Гус, Лютер, Цвінглі, Кальвін). - СПб., 1872. - 242 с.
54. Лютер М. 95 тез. - СПб., 2002. - 720 с.
55. Лютер М. Вибрані твори. - СПб., 1994. - 458 с.
56. Лютер, М. Про свободу християнина. - Уфа, 2013. - 728 с.

57. Лютерани у Криму. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://krymology.info/index.php>.
58. Лютеранська кірха у Судаку. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.virtual.crimea.ua/ru/sightseeing/sudac/sightseeing/all/full/202.html>.
59. Лютеранська церква Св. Марії: фото, опис. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://jalita.com/guidebook/street/kirha.shtml>.
60. Лютеранська церква, Одеса, Україна. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.truechristianity.info/churches/st_paul_church_odessa.php.
61. Лютер М. Час мовчання минув. Вибрані твори 1520–1526. - Харків, 1994. - 352 с.
62. Макграт А. Богословська думка Реформації. – Одеса, 1994. - 156 с.
63. Місюн А. В., Баканурський А. Г. та ін. Хрестоматія з історії світової культури Навчальний посібник. - Харків: Бурун книга, 2009. - 656 с.
64. Нікітін В. І. ... На круги своя (історія парафії євангелічно-лютеранської церкви Христа Спасителя м. Миколаєва) [Текст] : до 150-річчя підстави / В. І. Нікітін. - Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2006. - 320 с.
65. Нічик В.М. Філософські попередники Г.С. Сковороди // Філософська думка. – 1965. – № 2. – С.70.
66. Повторєва С., Савельєв В. З історії реформаційних рухів у Західній Україні XVI ст. // Історія релігій в Україні. – Кн. 1. – Львів, 2002;
67. Повторєва С., Савельєв В. Специфіка виховання в лютеранській традиції // Історія релігій в Україні. – Кн. 2. – Львів, 1999;
68. Порозовська Б. Йоганн Кальвін. Його життя та реформаторська діяльність / Б.Порозовська. - СПб., 1891. - 104 с.
69. Посібник з історії середньовіччя для вчителів VI–VII класів (матеріали до уроків). Під ред акад. Є. А. Космінського. - М.: Держ. навчально-педаг. вид-во Міністерства освіти РРФСР, 1956. - 360 с.

70. Про Німеччину // Літературні маніфести західноєвропейських романтиків. - М., 1980. - С. 383-391.
71. Рассел Б. Історія західної філософії / Б. Рассел; [Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука]. - К.: Основи, 1995. - 759 с.
72. Рутенбург В. Титани Відродження / В. Рутенбург. - Л., 1976. - 144 с.
73. Соловйов Е. Непереможений єретик. Мартін Лютер та її час / Э.Соловьев. - М., 1984. - 131 с.
74. Степанова В. Є., Шевеленко О. Я. Історія Середніх століть (XV–XVII ст.): Хрестоматія, ч. II. Допомога для вчителів. - М.: Просвітництво, 1981 - 287 с.
75. Стеценко В. Філософські засади богословської думки в українській полемічній літературі // Історія релігій в Україні. – Кн. II. – Львів, 2003.
76. Сучасне християнство. Реформація у Швейцарії. - М., 2012. - 557 с.
77. Філософія відродження на Україні. – К., 1990. – С.5-7.
78. Шафф Ф. Історія християнської церкви. У 8 томах / Ф. Шафф. - Т. 7. Сучасне християнство. Реформація у Німеччині. - М., 2009. - 464 ст.; Том
79. Штерн Л. Идеологическая и политическая роль Реформации в прошлом и настоящем // Ежегодник германской истории. – М., 1969. – С. 11–28.

РЕЗЮМЕ

Мінченко Д. О. Лютеранство у суспільно-політичному житті Німеччини 1517-1555 рр.

Робота присвячена дослідженню ролі Лютеранства у суспільному та політичному житті Німеччини в межах 1517-1555 років. У роботі охарактеризовано історичні передумови виникнення Лютеранства, поширення Реформації у Європі та роль М. Лютера та Т. Мюнцера у її розвитку. Виділена основна характеристика ідей утворення лютеранських общин та організацій та детально обґрунтовані відносини лютеран з католиками та іншими релігійними та соціальними групами. Також проаналізовані відносини зі владою та її вплив на розвиток лютеранства.

У результаті виконаної роботи автор прийшов до наступних висновків: лютеранство глибоко вплинуло на соціальне та політичне життя Німеччини між 1517 і 1555 роками. Воно викликало релігійну реформацію, заручилося підтримкою німецьких правителів, призвело до створення державних церков, вплинуло на освіту та грамотність і відіграло значну роль у Селянському повстанні. Кульмінацією цих подій став Аугсбурзький мир, який визнав лютеранство як законну релігійну деномінацію та створив основу для релігійного плюралізму в Німеччині.

Ключові слова: Лютеранство, Реформація, 1517-1555 роки, Мартін Лютер, Німеччина.

RESUME

Minchenko D. O. Lutheranism in the social and political life of Germany 1517-1555.

The work is devoted to the study of the role of Lutheranism in the social and political life of Germany in the period 1517-1555. The work describes the historical prerequisites for the emergence of Lutheranism, the spread of the Reformation in Europe, and the role of M. Luther and T. Munzer in its development. The main characteristics of the ideas of the formation of Lutheran communities and organizations are highlighted, and the relations of Lutherans with Catholics and other religious and social groups are substantiated in detail. Relations with the authorities and their influence on the development of Lutheranism are also analyzed.

As a result of the work done, the author came to the following conclusions: Lutheranism deeply influenced the social and political life of Germany between 1517 and 1555. It sparked a religious reformation, won the support of German rulers, led to the establishment of state churches, influenced education and literacy, and played a significant role in the Peasants' Revolt. These events culminated in the Peace of Augsburg, which recognized Lutheranism as a legitimate religious denomination and created the basis for religious pluralism in Germany.

Key words: Lutheranism, Reformation, 1517-1555, Martin Luther, Germany.